

Den Danske
Atlas
Eller
Konge-Riget
Dannemark,

Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter,
Dyr og andre Aføddninger, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provinser, Stæder, Kirker,
Slotte og Herre-Gaarde.

Forestillet ved en udførlig

Land-Beskrivelse,

saar og oplyst

med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provins,

samt jiret

med Stædernes Prospecter, Grund-Kidser, og andre merkvoerdige Raaber-Stykker.

Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befalning,

ved

Erich Pontoppidan,

S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns Universitet, samt Medlem
af det Kongelige Kiøbenhavnske og Kæiserlige Petersborgske Videnskabs Societæt

*Res ardua, vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem,
dubiiis fidem, omnibus vero naturam.* PLINIUS in Præf. Hist. Nat.

TOMUS II.

Kiøbenhavn, 1764. trykt hos Kongelig Universitets Bogtrykker M. H. Godiche,
boende i Skinder-Gaden, næst ved vor Frue-Latinske Skole.

Den Danske
Atlas
Eller
Konge-Riget
Dannemark,
Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, væxter,
Dyr og andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provintzer, Stæder, Kirker,
Slotte og Herre-Gaarde.
Forestillet ved en udførlig
Lands-Beskrivelse,
Saa og oplyst
Med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provintz
Samt ziret
Med Stædernes Prospecter, Grund Ridser og andre merkværdige Kaaber-Stykker.
Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befaling,
Ved Erich Pontoppidan,
S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns universitæt, samt Medlem af det
Kongelige Kiøbenhavnske og Kæyserlige Petersborgske Videnskabs-Societæt.
Tomus II
København 1764 trykt hos Kongelig Universitets Bogtrykker A. H. Godiche,
Boende i Skinder-Gaden, nest ved vor Frue-Latinske Skole.
I. I. R

Ved at udgive forleden Aar dette Arbeids første Part, lovede jeg at Fortsættelsen, saa fremt Gud gav Lig og Leilighed, ikke ret længe skulde staae tilbage. Saadant Løfte opfyldes nu, ved denne anden Parts Udgivelse, og til at holde mit Ord, er jeg saa meget mere bleven opmuntret, som bemeldte første Parts hastige Aftræk ikke utydeligen gav tilkiende, at Mængden af vore Danske Læsere havde biefaldet dens Indhold.

Dette var alt hvad jeg ønskede, ja endogsaa noget mere end jeg ventede, i Betragtning af Sagens Vanskelighed, og min liden Evne til at udføre den saaledes, at jeg selv, endsige andre, dermed kunde finde sig fornøiede. (IV)

Alt hvad jeg af Begyndelsen haver lovet og forpligtet mig til er flittig at opsøge, nøye at prøve, og troeligen at anvende de forefundne gamle eller nye Efterretninger om et hvert Land, Sted og Omstændighed. Tages enda Feil, i én og anden særdeles Ting, eller fattes noget i Nøysagtigheds og Fuldstændigheds høyeste Grad, saa skønner den fornuftige, at en Historicus ikke kand give mere eller bedre, end hvad han, paa god Grund haver fundet for sig. I Adskillige andre Videnskabers Afhandling, forholder det sig gandske anderledes. Af en Philosopho kand man med føye kræve dette at han ikke bør begaae nogen Feil i sine Sætninger, Slutninger, Beviser eller Forklaringer; thi han øser af sine egne Tankers Kilde, og dersom denne er urigtig, da holder man sig til ham alene, sigende: Han burde have tænkt bedre, eller ogsaa holdet sine Tanker hos sig selv.

I en Historisk Forestillelse af Tider, Steder, Personer og Bedrifter, forholder sig anderledes. Skribenten bindes til andres Beretninger eller og til eget Øyesyn og Forfaring. Denne sidste gjør ham selv ansvarlig, i nogle Ting, nemlig de som ere ham nær nok, for at dømmes af ham selv. Men hvor saa ere disse, i Ligning med langt flere, som han maa lade komme an paa andres Vidnesbyrd. Om visse Ting, som synes ham væsentlige i Sagen, finder han saa liden og ufuldkommen Efterretning, at han ved en frygtsom Slutning fra det visse, maa gaae frem til det rimelige, eller meest formodentlige. Udi andre Tilfælde (V) haver han maskee mange, ja alt for mange, men indbyrdes stridige eller dog ikke sammenhængende Beretninger. Vil man her undgaae en kedsommelig Vidtløftighed, da maa der treffes et Val, og dette lukkes sielden saaledes, at enhver

lader det giælde. Kort sagt, en Historieskriver, som ikke kand gaae paa egen Haand, staae i Fare for at snuble naar hans Ledsagere snuble, samt at staae stille, naar disse forlade ham.

Allervanskeligst var det at love en gandske fuldkommen Rigtighed, foreenet med Fuldstændighed, i et Historisk Arbeid af den Natur og Egenskab, som nærværende almindelige Lands-Beskrivelse. Naar den skulle ikkun nogenlunde svare til sit Navn og det ypperlige Øyemerk af Monarchens Bestalning, da maatte den indeholde saadanne Efterretninger, som udkrævede en meget stor Detail eller Opregnelse af mange Tusende enkelte Stykker. Underligt var det, ja langt mere end venteligt, om her aldrig blev taget Feil, i nogen Persons, Steds, Egenskabs eller Omstændigheds Beskrivelse, aldrig i noget Navn, Tal, Maal ec. (*) (VI)

(*) Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis Offendar maculis, qvas aut incuria fudit, Aut humana parum cavit natura - - - Horat.

Maaskee et heelt Selskabs foreente Flid langt nøyere kunde have eftersporet og udgrandsket alle disse Ting, om de tellers ikke ved Lemmernes ulige Meeninger og ulige Stræbsomhed, havde ladet alting ligge paa halvvejen, saa at Publicum havde faaet slet intet, under Paaskud at man ville give noget gandske fuldkomment.

Maaskee jeg ogsaa, ved Tidens Længde, kunde have beriget min Samling med mange fleere og nøyagtigere Beretninger, dersom jeg, efter nogle af vore flittigste Mænds Eksempel, lod dem alle, ligesom nogle Manufcr. Ligge i Skiul, indtil Jorden skiulede mig selv. Men maaske de sa og kunde have haft den sædvanlige Skiebne, enten at bevares til Ilden, eller og, at falde i saadanne Hænder, som gjorde ingen bedre Brug af dem, end hvis de ikke mere vare til. Nonum prematur in annum kand undertiden have Sted, men hvad Historiske Ting, saa og visse Opdagelser i andre Materier angaaer, holder jeg det for rettere, at enhver i sin Tiid, findes villig til at meddele det han haver, og saadan, som han haver det, overladende den følgende Slegt, at forøge og forbedre det, efter sin Evne.

I den Betragtning er det, at jeg, ikke alleene haver begyndt med at udgive ved Trykken disse tvende første Bind af vort Fæderne-Lands Beskrivelse, men ogsaa, om Herren endnu forunder mig trende Aars Leve-Tiid, lover at fuldføre det gandske (VII) Arbeide, bestaaende i trende følgende Bind, omtrent af samme Storhed og ringe Bekostning.

Udi dette andet Bind, tænkte jeg at kunne have fuldført Beskrivelsen af det Siælandske Stift, samt underliggende Øer, Samsø, Møen og Bornholm. Derefter var Overslaget giort, og til Ende vare ogsaa de behøvende Landkort og mindre Kaaberstykker forfærdigede. Men just disse bleve saa mange, at om end Beskrivelsen kunde have faaet Rum deri, da ville dog Kort og Kaaberstykker have gjort det Bind baade umaadelig tykt, saa og uproportionerlig kostbar, mod det forrige, og efterfølgende Bind at Regne. Grunden til saadan Uliighed, er Kiøbenhavns Beskrivelse, som her forekommer, ikke hvad dens Alderdom eller forrige Tidens Tilstand og Skiebne angaaer, thi derom vidste jeg ikke meget mere at erindre, end hvad som allerede for nogle Aars Tid, er anført i det Skrift Origines Hafnienfes, men ulige større og kostbarere maatte dette Bind dog have blevet, hvis det gandske Siælands Stift⁵ skulle have faaet Rum deri, tillige med Kiøbenhavn, betragtet aleene efter sin nærværende Tilstand og Beskaffenhed, helst efterdi denne Stads mange offentlige Bygninger da ville have forøget Kaaberstykkernes Tal, som desforuden maatte være anseeligt stort, naar de Kongelige Slotte og adskillige Siælandske Kiøbstæder, efter den begyndte Plan, skulle

(VIII) deri forestilles. I det Fald maatte bemeldte Kaaberstykkers Tal have blevet over Hundrede, følgelig Bogen alt for stor og Prisen tillige noget høyere, end de fleeste Læsere Leilighed tillod.

Af den Aarsag haver man sparet Siælands Søndre Deel, til næstfølgende tredje Bind, hvilket tillige skal begribe alle øvrige Danske Eylande, saavidt de tilhøre Fyens- og Laalands-Stifter, ligesom de tvende sidste Bind bestemmes til at forestille Sønder- og Nørre-Jyllands Provintzer.

Angaaende den nyeligen berørte Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn, betragtet efter sin nærværende Tilstand, da formødede jeg ved af Begyndelsen, at den meste Umage dermed kunde have været sparet, ved at henvise Læseren til Hr. General-Major L. de Thurah hans Beskrivelse, under Navn af Hafnia Hodierna. Men ved Eftersyn, vil Læseren strax finde Sagen gandske anderledes, saa og Forskiellen grundet paa velbemeldte Autors og mit adskillige Øyemerk. Nogle Bygningers Aftegnning, dog i en mindre Format, til mindre Bekostning, haver jeg ladet tage, saavel af sidst anførte Skrift, som af samme vel fortiente Autors Danske Vitruvio, men en god Deel andre Tegninger, som ikke findes deri, fordi Originalerne ere nyere, haver man føyet hertil, saa og forstillet nogle af de forrige fra en anden Syns-Punkt, saavel som i Samfund (XV) med flere næstliggende Bygninger (*). Dersom ikke vores allermildeste Monarchs egen høye Haand havde lettet det tungeste af Kaaberstikningen, da var den vel bleven tilbage, men da det, som betales af Læseren, er næsten alene Papiir og Pladernes Aftrykning. Saa ville man ikke forsømme den Lejlighed, som nu og ellers aldrig havde fundet sig, til at vise fraværende, hvad de ellers ikke fik at see, samt at efterlade de følgende Slegter et saadant Begreb om Stædernes Tilstand i dette Seculo, som kand lade dem gjøre en Ligning imellem nu og da.

(*) Man kand sige med Sandhed, og den Kyndige Læser vil snart befinde, at de allerfleste Kaaberstykker, som forekomme baade i denne og følgende Deelee af vor Lands-Beskrivelse, ere ligesom Land-Kortene, Originaler eller saadanne, som sees første Gang af Publico, og ikke nogen Tiid tilforn have været stukne og udgivne, da man dog meener, at de allersnarest, havde fortient det, i Betragtning af Fuldstændigheden og Bygningernes Sammenhæng, Hvad Umag og Bekostning det haver udkrævet, at bringe alle disse Tegninger første gang til Veye, overlades de skønsomme Læsers eget omdømme.

Dette leder mine Tanker til en Betragtning om noget andet, som dog staaer i Samfund her med, nemlig Stædernes, Tidernes og Menniskernes Sammenligning, saavidt som denne er én af de mange Fordeele, til hvilke den Historiske og Antiqvariske (X) Videnskab legger Grund. At vide hvordan Husene have seet ud og hvordan Menniskene have været klædte ec. For 2 á 300 Aar siden, kand vel udertiden have sin Nytte, eller i det mindste give nogen Fornøjelse, men af større Vigtighed er den Fordeel, som Alderdommens Oplysning fører med sig, saavidt den betager os visse vildfarende Begreb. Om gamle Tider, saasom lutter gyldne Tider, eller om Forfædrenes Sæder, saasom langt renere, deres Forhold saasom visere, deres Skiebne saasom lyksaligere, Summa deres Dage, saasom idel Glade og gode Dage,

Saa tænke og tale mange, ja det er den Vise som hver Mand haver hørt siunge for sin Vugge. Efter samme Melodie siunge siden mange andre, in publicis & privatis. Hvad fører dem paa de fortrydelige Tanker, de misundelige Drømme om Fædrenes gyldne Tider, i Ligning mod Jern-Alder, som de selv synes at leve udi? Sandelig intet andet end en Mangel paa det som kaldes Tidens Øye, nemlig Historiske Efterretninger om forrige Tiders Tilstand. Mange føle hvor Skoen trykke dem selv, med de gamles Nød, Suk og Klagemaal er længe siden forbi. Kunde man endnu høre en

Gienlyd deraf, da ville den uden Tvivl, klinge langt ubehageligere, thi man tør ikkun læse Historien, saavel den Bibelske som den Verdslige, ja ikkun sit eget Fædernelands Historie, for at biefalde fuldkommeligen **Salamons Ord: Intet (XI) nyt under Solen. Hvad nu skeer, er tilforn skeet, saa længe som Verden haver lagt i det onde.**

Tilegnelsen af saadan Sandhed vil jeg gjøre paa en god Deel af det der skal findes i denne, saavel som i følgende Deelee af vort Lands almindelige Beskrivelse, og jeg vi gjøre den af saadan Aarsag, at jeg ønsker alle mine Medborgere, et roeligt, trøstigt og velfornøyet Sind. Den Nytte haver jeg, for min Deel, draget af vor Histories Randsagelse, at naar jeg som Patriot, gierne strax ville see alle Landets nærværende Uleyligheder afskaffede, alle dertil Hensigtende Anstalter understyttede ved idel ønskelig Udfald, alle vore priselige Love hanthævede ved saadanne vise nidkiære og retsindige Embeds-Mænd, som synes at kunne, om de ville, raade Boed, paa alle eller dog paa de fleeste Klagemaal, naar disse Tanker, siger jeg, falde mig ind, og give mig meere Bekymring end de burde, da erindrer jeg Apostelens Ord: **Hvad som tilforn er skrevet, det er skrevet os til Lærdom, paa det vi skulle have Haab, ved Taalmodighed og Skriftens Trøst. (XII)**

Blandt alle Europæiske Riger, er vel intet, som kand rose sig af en saa bestandig Throne, en saa langvarig Følge af Fromme, retfærdige og omhyggeligge Regentere, saa billige, saa korte og klare Love, saa haandgribelige og øyensynlige Prøver paa Himlens Biestand, i de allerfarligste Omstændigheder. Kirke-Væsnets høyst fornødne Reformation udførtes her med en mageløs Lykke og Lemfældighed. I næstfølgende Aarhundrede indfaldt en anden ligeledes vigtig Reformation, i det verdslige Regiment og Statens Bestyrelse. Begge Dele gik for sig, uden Oprør eller Blods Udgydelse, og ved begge Dele er Danmarks almindelige Styrke, saavel som hver Mands Fred og Velfærd, unegteligen opstiget langt over sine gamle Grændser.

Tvivler nogen Patriot her paa, da ønskede jeg, at saadanne gamle Protocoller og Papirer, hvis meste Indhold bestaaer i heftige Klagemaal over hine formeente gyldne Tiders Nød og Jammer, desligeste i haarde Beskyldninger paa Lehnsmænd, Borgemæstere og Raad, Fogeder eller andre Øvrigheds Personer, hvilke snart anklagedes for at sidde sovende ved Roret, saa at de gjorde intet (XIII) snart at de gjorde ilde og tvært imod deres Hoved-Pligt, eller vare saadanne Statens Pillere, som pillede og plukkede Landets-Kræfter til det yderste. Hvad Bondens Klagemaal angaar, da hørdes det i de Dage offentligen ikke ret tit, efterdi den Mand ikke havde noget Sæde og Stemme i offentlige Forsamlinger, dog viser Cancelliets Archiv Klagemaal nok, indsendte fra Jordegne Bønder eller Selv-Eyere, over næstboende Herremænd, som med List eller Magt, ville bringe dem under Aaget, item over de Kongelige Lehns-Mænd, som ikke ville tage dem i Forsvar, item over Fogeder og Skrivere, som ikke paa rette Tiid og Sted, ville tage mod deres Skat eller Landgilde, saa at Bonden maatte skatte og skylde til dem, saavel som Kronen.

Men fra Borgere og Kiøbstædmænd indkommer den gang de fleste Klagemaal over deres Byens Vanheld, adskillige Skade og næringsløse Tider, foraarsagede ved en eller anden Feil, hvorfor de ikke kunde komme paa Fode. Udi Aaret 1648, da Kong Friderich III. Efter sin Høysalige Herr-Faders dødelige Afgang, ved Stændernes Val, skulle bestige Thronen, og tillige stadfæste Kiøbstædernes gamle eller nye Privilegier, finder jeg, at ved deres Indsendelse, fremførdes mangfoldige Klagemaal og Besværinger over saadan Brøst og Mangel, som Borgerne tillige (XIV)

udbade sig at maatte afskaffes, ved de fornyede Privilegier. Overalt det, som siden er klaget, ja end fleere Uleyligheder, som længe siden ere afskaffedee, saavidt ventes kand, indkomme den gang ret vigtige Besværinger, saasom over Mangel paa Politie og god Orden, Magistratens alt for ringe Embeds-Løn, som ikke lod haabe, at den i alle Ting gjorde sin Pligt, idelig Forhøyelse af Byeskatten, saavidt samme da svarede til den siden indførte Consumption, Lybekkernes og andres Tydske Kiøbmænds Indgreb i Byernes bedste Næring, Indenlandsk Forprang ved Bisse-Kræmere og andet ulovligt Kiøbmandskab, drevet paa Landsbyer og Herregaaarde, hvilket sidste udførde, ved egne eller Udenlandske Skibe, baade Korn og fede Vare, som Borgeren skulle leve af, store Ildebrande og ingen offentlige Anstalter til at dæmpe eller forekomme dem, særdeles da alle Udhuse, ja endogsaa mange Gade-Huse vare tækkede med Halm-Tag, Søefartens Forhindring, ved en tilstoppet Havn, eller forfalden Skibbroe, Mangel paa Tieneste-Folk, som for større Løn, droge til Holland eller andensteds hen, Mangen paa gode Haandværks-Mestere, af hvilke de bedste ikke kunde komme i Lauget for de strænge Artiklers Skyld, Overdaadighed i Brylluper, Barseler, og Begravelser, som udkrævede store Giæstebuder, hvilke vedvarede (XV) indtil tredje eller fjerde Dag, og ofte endtes med Saar og Slagsmaal, ja undertiden med Mord ec.

Over alt dette og meere deslige, viser Archivets Registranter utallige Klagemaal, indsendte kort efter den store Kong Christian IV. Dødsfald, endskiønt denne Herres Historie noksom lærer, at Hans Majestæt i sin Tid, var én af Europæ allerstørste og værdigste Regentere, utrettelig i at see til med egne Øyne, ja at gribe til med egen Haand. Men see, Han var, med Elia, et Menniske, lige Vilkaar undergiven, som vi. Han gjorde hvad giørligt var, dog blev alt for meget ugiørt, og nogle af hans Forsøg fandtes ugiørligt paa den Tid, som siden ere bragt bedre i Gang. Nu, hvorfor anføres alt dette? Min Aarsag er sagt forud. Jeg ville ved denne Anledning, tagen af en Lands-Beskrivelse vejlede mine Lands-Mænd til at see sig om i ældre Tiders Historie, tænke paa den forrige Tilstand, og deraf lære, hvad de skulle svare sig selv eller andre utidige Overulanter, samt have Aarsag til at takke Gud, naar de anstille en Sammenligning imellem det forgangne og nærværende. Kand denne Hensigt ikke naaes hos alle, saa ventes dog, at det skeer hos de forstandigste og meest eftertænksomme, hvilket maae være mig nok. (XVI)

Førend jeg slutter igientages den samme Begiering, som allerede er giørt, i Fortalen til den største Part, og ikke heller haver været forgiæves, nemlig at nogle saadanne Mænd i Provintzerne, som besidde gode Efterretninger, deres Sted angaaende, eller og selv have giørt visse Observationer om det som vides at kunne være til nogen særdeles Gavn eller Skade hos dem og deres Naboer, ville have den Godhed, at indsende mig deres Tanker derom, da jeg, efter Sagens Beskaffenhed, og saavidt den sigter til min Øyemerk, skal stræbe at gjøre deraf den Brug og Nytte, som enhver retsindig ønsker, nemlig en nøyere Kundskab om visse naturlige eller borgerlige Tings Beskaffenhed. Nogle gode Mænd have allerede viist deres Redebonhed her i, og jeg haaber at større efter Haanden ville gjøre det samme.

Skrevet i København, den 20 May 1764.

C. Pontoppidan.

Indhold af alle Capitlerne

I denne anden Tome.

Cap. 1. Om Dannemarks Afdeeling i adskillige Provintzer, samt dets Indhold i Almindelighed.

Cap. II. Om det Siælandske Stifts Indhold og naturlige Egenskaber

Cap. III Om Siælands adskillige Skiebne, udi ældre og nyere Tider.

Cap. IV. Om Kiøbenhavns Amt og den Kongelige Residentz-Stad i Almindelighed betragtet.

Cap. V. Om Kiøbenhavns offentlige Bygninger, fornemmelig i den Deel som kaldes det gamle Kiøbenhavn.

Cap. VI. Om nye Kiøbenhavn og Christianshavn.

Cap. VII. Om det øvrige i Kiøbenhavns-Amt, særdeles Amager-Land samt adskillige Slotte og Lyst-Gaarde i Kiøbenhavns Egn.

Cap. VIII. Om Hirsholms-Amt eller District.

Cap. IX. Om Cronborg Amt.

Cap X, Om Fridrichsborgs- og Jægerspriis-Amter

Cap. XI Om Roskild-Amt

Cap. XII. Om Holbeks- og Dragsholms-Amter

Cap. XIII. Om Kallundborgs- og Sæbygaards Amter, saavelsom Samsøe.

Tilhæng. Om Kiøbenhavnske Fabriker.

Den
Danske Atlas
TOM. II.

=====

Det Første Capitel

Om Dannemarks Afdeeling i adskillige
Provintzer, samt dets Indhold
i Almindelighed.

di dette Arbeids første Part, haver jeg søgt at forestille den Dansk Nation, saasom Landets Beboere, baade i de ældre og nyere Tider, og dernæst Landet selv, betragtet alene efter sin naturlige Tilstand, i Elementerne, Frugterne, og de aarlig Affødninger.

Nu følger fremdeles den egentlige saa kaldte Geo- eller Chorographiske Beskrivelse og Borgerlige Tilstand paa hvert Sted, samt de Forandringer, som samme i ældre og nyere Tider, haver været underkastet, saavidt man veed, og saavidt denne Videnskab kand tiene Stedernes (4) Indbyggere, enten til nogen Borgerlig Nytte, eller dog i det mindste, til en fornøvelig Efterretning og Indsigt, i adskillige Tings Oprindelse og Sammenhæng.

De ældste Indbyggerses Næring. De første Folke-Færd, som efter deres Udvandring fra Østerlandene, nedlode sig i disse Nordiske Riger, og med almindelig Navne kaldtes Eelter, Cimbrer, Teutoner, delede Lande imellem sig, ikke ved grændser, men vandrede vidt og bredt omkring med deres Creaturer, saasom den meeste Næring, baade her og andensteds. Hvor de fandt Skov-Olden, Vand og Græs, der kunde deres Flok og Følgeskab behielpe sig en Tid lang, og, naar

de havde giort reen Bord i den Egn, da flyttede de deres Boepæl nogle Miile længere bort. Først vare de Jægere, som levede af det overflødige Vildt, hvis Formindskelse udkrævedes baade til deres Sikkerhed og Livs Ophold ved Føde og Klæde, ja ogsaa til Dekke paa deres Hytter eller Telter, i hvilke de opholdt sig, ligesom Findlapperne endnu paa Kølens Field imellem Norge og Sverrig. Af Jægere bleve de med Tiden Fæehyrder, og søgte deres daglige Næring af det tæmmede Creaturs Kiød og Melk. **Udkrævede intet Grændse-Skiel.** Omsider bleve de Agerdyrkere og lærte at legge sig efter Korn-Avling, dog dyrkedes i lang Tiid ikkun her og der nogle smaa Jordplætter midt i den vilde Skov, med hvilken Landet allevegne var bevoxet. Her førdes, i lang Tid, ingen Trætte om Grændse-Skiel, hver Slægt og Selskab tog for sig, som det ville, da der var nok at tage af til alle Sider, følgelig varede det længe, førend man tænkte paa Bye-Markernes, end sige Provintzernes Deeling (*) (5)

(*) Den gang haver en større Stræbsomhed paa visse Steder, og deraf et jus primi occupantis, lagt Grund til den alt for store Ulighed i mange Landsbyers og Gaardes Ager, Eng, Skov og Fædrift. En Ulighed, som Høylovlig Kong Christian den Femte søgte at jevne og afhielp, saavidt de aarlige Skatter angaaer, ved det priselige Øyemærke derved ikke allevegne blev opnaaet.

Borgerlige Selskabers Oprindelse. Et Begreb, som ikke alene udtrykkelig gives os om de gamle Tydske, ved Taciti og flere Skribenteres Vidnesbyrd (at jeg ey skal tale om Patriarchernes Historie og Vandring med deres Familie, beskreven i første Mose-Bog) men ogsaa et Begreb, som reyser sig af alle Borgerlige Samqvem, betragtede i deres første Oprindelse. Denne kom uden Tvivl deraf, at én eller flere Familier, som flokkedes og gjorde Følgeskab, fandt deres omløbs Kreds efterhaanden indskrænket og formindsket, ved deres egen, saavelsom andre deslige Naboers Yngel og Afkom. Ligesom denne tog til, maatte en grændseløs Frihed tage af. Kierlighed til sig selv og sit eget Forsvar viste Fædrene, hvor fornødent det ville være i Fremtiden, baade at gjøre Borgelige Selskaber, til indbyrdes Sikkerhed, saa og at sette Skiel og Grændse imellem dit og mit, da Mængden ikke længere tillod dem at holde fuldkommen Fælledskab. Hvert Folke-Færd tog sig en beqvem Formand, Anfører og Forsvarer. Blev denne fornærmet af sin Lige-Mand, da undertvang han samme, eller og blev tvungen til at underkaste sig ham, som sin Overmand. Deraf reyse sig de første Riger og Regentere, hvilket i disse Nordiske Lande kaldtes Høvdinger og omsider Konger.

Deres Herredoms Grændser vare ikkun snevre, og adskildtes gierne ved et Forbiereg eller en Odde og Udstrækning i Havet, hvis Navn (6) endnu er et Ness, og deraf fandtes mange, særdeles førend den store Forandring skeede, kort før Christi Fødsels Tid, nemlig at den af Asia fordrevne Othin eller Wodan, med sin vandrende Skare, indtrængende sig i Sachsen og disse Nordiske Riger. Der satte han sine mane Sønner til Konger, og deelede Landene imellem dem ved visse Grændser. (*)

(*) Endogsaa mange hundrede Aar efter den Tid, var Landet deelt iblant bemeldte Nesse-Konger, saasom Basaller af Kongen i Leire, kaldet Hledtu Konge. Om deres adskillige Herredømme siger Knyttings Saga cap. XXXII. Pag. 63. Hæ omnes dinumeratæ regiosenqve Danorum Rgi parent, funtqve eadem, cum spariis suis amplæ, tum incolarum numero frequentes. Vetustioribus autem feculis, sub imperio multorum Regum, divifæ ditiones fuere. Alle vore Antiquarii, særdeles Hr. Peder Syv i sine Anmærkninger til de saa kaldte Kiæmpe-Viser, berøre ofte nogle af disse Nesse-Kongers Navne og Gierninger, men sielden deres Herredoms Grændser, saasom naar der synges og tales om Kong Asmund, Audulf, Balder, Boe, Boge, Eisten, Esmer, Eskild, Fenge, Freiar, Halfer, Hane, Hatter, Hener, hvilken, efter sidst bemeldte Autors Ord, pag. 424, skal have været én af dem

som Othin og Asiaterne undertvang sig. Heidar, Hiding, Horn, Hunding, Nelaus, Ostiner, Ottelin, Rafn, Valmer, hvilken af samme Autor, pag. 436 udgives for Bornholms Konge.

Naturlige Grændser. Den ældste og første Forskiel eller Grændse-Skiel imellem Danmarks Provintzer gjør Naturen selv, ved Havets Omløb imellem Øerne eller Eylandene og det faste Land, hvorom meldes i den Islandske Edda, dog saaledes, at Sverrig sammenføyes med Danmark og Gothernes gandske Land, saasom Othins Rige, adskilles i Reid-Gothland (7) og Eygothland. (*)

(*)I than Tima var kallat alt Megin Land that er har Odinn otti, Reidgotland, en eyar allar Eygotland, that er nu kallat Dannaveldi oc Siaveldi.

Det sidste betegner den Deel af Danmark, som ligger i Beltet, og bestaaer af lutter Eylande, eller omflødte Øer, og at det første, som Edda kalder Reid-Gotland (et Land at ride paa, eller at komme i og af, uden Skibsfart) betegner Jylland, hvor Othin satte sin Søn Skiold til Konge, det bekræfter Edda ligeledes. See *TORFÆI Ser. Reg. Dan. P. 85.* og *Hist. Norv. P- I. p. 142-439.* Ved Naturen selv adskiltes strax det faste Land fra Eylandene, ligesom det første blev beboet af Cimbrer, men Øerne af Tuitunger eller Teutoner, tvende adskillige Folke-Slag, som dog gjorde Selskab i deres Udvandring her fra til Italien, hvor om i den første Bogs andet Capitel er givet nogen videre Efterretning, af Romerske Skribentere. At nu samme tvende Nationer have udgiort tvende adskillige Konge-Riger, hvis Samling under Kong Dan, skulle have afskaffet de forrige Navne af Cimberske og Baltiske Riger, det foregives vel af JOH. LYSCAND. *In ferm, de Antiqv. Dan, pag. 61,* ja ogsaa af den noget mere troværdige JOH. SVANINGIO JUNIORE, i hans *Chronolog. Dan. Pag. 25,* men uden Grund af nogen paalidelig Efterretning, ja, hvad den alt for høye Tids-Regning angaaer, tvertimod al Rimelighed.

Provintzernes Deeling i Sysler. En anden Afdeeling og Forskiel imellem Provintzerne var denne, at man, efter LYSCANDRI, ja ogsaa JOH. GRAMMII Ord, in *Not. Ad Meurfii Hist. Dan. Pag. 2* forud adskilte Landene under Navne af Slette, med et Tillæg af visse Egenskaber, kaldende Jylland Vide-Slet, Fyen Fiin-Slet, Siælland Middel-Slet, Skaane Skiøn-Slet. Endnu bruges her allevegne det Navn Sletten til at betegne (8) de jevne og slette Landstrækninger, saavidt samme adskilles fra de mere Biergagtige og med Skov bevoxte Egne.

Den tredje Afdeling, som var brugelig i de ældre Tider, kaldes Syssel, hvilket Navn endnu bruges paa Iisland, hvor en Sysselmand er Foget eller Forstander over et vist Syssel eller District. Saaledes blev Nørre Jylland forud adskilt i 9 Sysler, som LYSCANDER beære med Navn af Fyrstendømme, nemlig Almind-Syssel, Jelling-Syssel, Ommer-Syssel, Aabe-Syssel, Løver-Syssel, Har-Syssel, Salling-Syssel, Himmer-Cimmer- eller Cimber-Syssel, og Vend-Syssel, som endnu, frem for de andre, beholder dette Navn (*).

(*) I K. Waldem. II. Tid har Nørre Jylland bestaaet af elleve Sysseler. Sønder Jylland eller Fyrstendømmet Slesvig var ligeledes inddelt i Sysler, skjønt deres Navne og Kundskaben om deres Grændser tillige ere glemte. I Haderslevhuus-Amt kaldtes den Østlige Deel Baring-Boring, eller Borg-Syssel, den Vestlige Deel Tørring-Syssel, Tønder-Amt Sven-Syssel ec.

Ligeledes finder jeg ogsaa, at Siælland forud adskildtes i 3 Sysler, nemlig: Øster- Vester- og Middel-Syssel, see Danske Magazin T. 1. pag. 70, 71. Denne Deeling skal være giort af Kong Harald med Tilnavn Blaataand, altsaa i det tiende Seculo, om man ellers kand fæste Troe til CLAUD. LYSCANDRI Beretning i hans *Orig. & Antiqv. Cimbr. (**)*

(**) Demun Haraldus Blaataand provincias in particulares partitus est ditiones & præsectures, & istam regionis partem nuncupavit cimmericorum præfecturam, Cimmericysssel, nunc communiter Himmersdyssel.

Oprindelsen til dette Navn Syssel ville de, som udlede alle, eller dog de fleste Gothiske Ord af det Græsiske (9) Sprog, lettest for (xuxaos), en Cirkel eller rund Kreds, ligesom det store Tydskland er afdeelt i sine adskillige Kredse, hvilke i den Orden tage Sæde paa Rigsdagen: Men den naturligste Kilde til Ordets Bemærkelse, bliver vel det Verbum at sysle eller handle til sammen, og Naboernes Egn eller Provintz synes at være deres fælleds Syssel.

I Herreder. Den meere speciale eller særdeles Adskillelse imellem Danmarks Provintzer er formodentlig nok saa gammel, om ikke ældre, end sidst bemeldte, og derhos endnu brugelig i Love og Forordninger, nemlig det Navn Herred, hvortil hensigtes med flere Navne, saasom Herreds- Provst, Herreds-Ting, Herreds.Foged, Herreds-Skriver, da enhver saadan liden Provintz, eller og 2 Herreder tillige, have deres egen Dommer og Rettergang i første Instantz, nemlig Herreds-Fogeden in Civilibus, in Ecelefiaticis Herreds-Provsten. Disse Herreders Storhed er ulige, da nogle have ikkuns 6, 8 til 10, andre 16 til 20 eller flere Kirke-Sogne i deres Omkreds. Navnets oprindelige Bemærkelse er noget uvis. Tydske Skribentere ansee et Herred, for at være det samme, som Herskab eller Herredømme, hvorfor nogle Augsborgske Landkort vise os i Jylland, for Cr. Herschaft Hatting, Herschaft Bierge ec. Imidlertid er Navnets Oprindelse uden Tvivl noget andet. Saavidt jeg slutter, kand det udledes fra da ældgamle og nu ubrugelige Ord *Hird*, det er et Hoff, Høvdings-Borg, eller Herre-Sæde, som med sine tilhørende Folk og Tienere, havde sin egen Jurisdiction. Hovmænd, som tillige vare Krigsmænd, kaldtes fordum Hirdmænd, og de, som nu, paa Tydskernes Maade, at os kaldes Adelsmænd og Herremænd, have maaskee dette sidste Navn (10) ligeledes deraf. (*) Følgeligen var et Herred vel saadant District, som en Hirdmand eller Hærmænd havde at raade over, at øve Vaaben og at anføre i Krigs-Tid, ligesom hvert Herred atter havde sine Underliggende adskillige Styres-Havfne og Styres-Mænd, saasom Officerer over visse Bønder og Søe-Folk, som vare bestemte til Orlog. **I Styres-Hafne.** Af de til slige Hirdmænds og Styresmænds Løn henlagde Bøndergaarde, have vore Danske Herremænds Frie Sædegaarde deres Oprindelse og kaldes Herregaarde, fordi de beboedes af Hird- eller Hær-Mænd, som først havde dem i Forlehnning af Hoffet, men siden fik dem giort arvelige, hvorom Cancellie-Raad CHR. THESTRUPS Danske Krigs-Armatur kand eftersees. (**)

(*) Jeg siger, maaskee, siden JOH GRAMMIUS, ved sin Afhandling om Herremænds Navn, i *Actis Societ. R. Hafn. T. H. pag. 263.* hellere vil udlede det fra Krigs-Hæren, hvis Officerer dog efter den Tids Maade, ogsaa hørde til Hoffet, og altsaa vare tillige Hirdmænd og Hærmænd.

(**) Endnu en anden, dog maaskee i Grunden selv, den samme Anledning til Oprindelsen af det Ord Hæren, nemlig en indsluttet eller indgrændset Plads, giver den lærde Hr. v, WESTPHAL i Fortalen til sin *Tom. III. Monumenter, ineditor. Pag. 3 & 4* saaledes: Latin.....

Følgeligen bliver Herred en (11) Hær-Mands, Krigs Mands eller Hovmands anviiste District, Præfectura, Provincia minor.

I Amter. Saadanne Herreder ere i Dannemark, Hertugdømmet Slesvig medberegnet, 184, og af dem henhøre gemeenlig 2, 4, 6 eller fleere til hvert Amt. Dette sidste Navns Oprindelse giver ogsaa

Anledning til noget Tvivlsmaal, da de, der udlede det af Embede, som paa Tydsk hedder Amt, komme allerlettest derfra, og blive dog nærmest ved den naturlige Bemærkelse (*)

(*) JULIUS CÆSAR taler om nogle Personer, som de Celtiske Folk i hans Tid holdt til store Herrets Tieneste, særdeles i Krigs-Tog, hvilke saynes at have været deres best betroede og nærmeste Bevogtere. Eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se Amhactos clientesque habet.

CASP. DANCKEWEERTH siger I sin Land-Beschreibung pag. 69 ikke urimeligen, da den Jydske Lov Lib. II. Cap. 51, 52, 52, og cap. 85, 87 seqv. Nævner Ombods-Mænd, saa kunde dette vel have Henseende til Amt og Amt-Mænd. Men C. O. WEYLE erindrer i sit *Glossario Jurid. Dan. Pag.* 385, at dette Navn betegner Herreds-Fogeder eller Dommere. Det Navn Amt og Amtmand blev ikke brugt her til Lands i den Bemærkelse, førend efter Souverainiteten; thi tilforn sagde man Lehn og Lehns-Mand. Hvad nu er et Amt, var den gang et Lehn, fordi det Lehnsviis og paa visse Aar eller Livs Tid, var indrømmet en saadan Adels-Mand, som deraf svarede Kronen til en vis aarlig Penge-Summa (11) meget maadeligen taxeret, og derimod oppebar som sin Eyendom, alle Skatter, Giæstrier, Arbeids-Penge, Sigt og Sagefald, eller hvad Navn det have kunde, som Lehnets Bønder, hvilke egentligen vare Kongens Bønder, maatte udrede. En Forledning var altsaa en Adelig Forpagtning paa visse Aar eller Livs Tid, og Lehnets Indbyggere havde ingen anden end Lehns-Manden. At svare. Ved disse Lehns Reduction til Kongens Casse, og deres Omskiftelse til Amter, var det egentligen, at Publicum vandt igien de Kræfter, som man saa længe havde ladet Kongen savne. De Amtmænd, som komme efter Lehns-Mændene, have intet med Indkomsterne at bestille, til hvis Oppehørsel Amtstuer og Amts-Forvaltere ere beskikkede. Ikke heller er Amtets Jurisdiction nogen andre betroet, end de almindelige Dommere paa Herreds- og Birke-Tingene. Men de Kongelige Loves og Forordningers Fuldbyrkelse, Tilforn med Kongens Eyendomme og Bøndernes Handthævelse mod al Overlast, er Amt-Mændenes Embede. Saadanne Amters Tal er i alt 61.

Stifter eller Stifts-Amter. Stifterne eller Stifts-Amterne ere de største Provintzer, begribende hvert 3, 6, 8 eller flere Amter i sig. Deres Forstandere kaldes Stifts-Befalings-Mænd, eller i daglig Tale, Stifts-Amt-Mænd. Den første Stavelse Stift viser nogenlunde, hvor gammel denne Afdeeling er, nemlig, siden Christendommens Indførelse, og Biske-Dommenes Stiftelse. Thi de kaldtes Stifter, og deres Hoved-Kirker Stifts- saavel som Dom-Kirker. I Tydskland kaldes endnu visse Klostre og tige Dom-Capitler med det Navn- (*)

(*) Det af Hendes Kongelige Majestæt Dronning SOPHIA MAGDALENA paa Vallø Grævskab funderte Kloster for Adelige Damer, kaldes efter den Maade, Vallø Stift og Frøknerne bære navn af Stifts-Damer.

Men efter den af Arilds Tid her brugelige Bemærkelse, er et Stift det samme, som et Bispedømme, eller det District i Landet, som sorterer under en Biskops Tilsyn. Dog er iblant de Danske Stifter eet, som ikke haver sin Biskop for sig selv, men tilfældes med et andet, nemlig Laalands-Stift: Følgelig ere disse Stifters Tal 7, og tilligemed Fyrstendømmet Slesvig, eller Sønder-Jylland, som af Begyndelsen kaldtes det Slesvigske-Stift, ere de 8. Dette sidste haver nu tilligemed Holsten, sin egen Statholder og General-Superintendent. De andre ere in ecclesiasticis en Biskops Opsyn og Ansvar betroede, men in civilibus have de hver sin Stifts-Befalings-Mand, ge4meenlig én af Kongens høystbetroede Mænd. Hans Embeds angaaer egentligen Kiøbstæderne, undtagen saavidt eet eller flere Amter tillige kunde være ham pro officio tillagte.

Kiøbstæder. Over disse større og mindre Provintzers Indhold i Kiøbstæder, Landsbyer, Kirker, Herregaarde, Møller, mindre Sædegaarde ec. Haver jeg søgt at gjøre den nøyeste Beregning, som mueligt være kunde, og vil fremsette dem i næstfølgende Tabelle, men forud ogsaa melde noget lidet om de særdeles Ting, som forstaaes under hine Navne. Tallet paa Danske Kiøbstæder er ikke lidet, i Proportion af Landstrekningen, eftersom man gemeenligen paa hver 3 eller 4de Miile, og undertiden paa kortere Vey, møder en Bye, benaadet med Kiøbstæds. Ræt og Privilegier: men af denne og fleere Aarsager, er de fleestes Næring ikkun maadelig, og dets akt for ringe, følgerigen deres Formue til Handel og Vandel af samme slag. De fleeste Stifters Hovet-Stæder, saa og én eller anden af de mindre Kiøbstæder i samme Provintz, befindes enten ved deres Situations Fordeel og anden naturlig Beqvemhed, eller (14) ved tilfældige Aarsager, at være af temmelig god Formue, Bygning og Anseelse, alt eftersom Provintzens Frugtbarhed giver meere eller mindre Anledning til Handel og Land-Manden; thi derpaa beroer Næringens beste Deel, mere, end paa Haandværker og Fabriquer. Af disse sidste findes vel nogle efterhaanden anlagte i visse Kiøbstæder, men hidindtil ikkun faa, at regne med de Kiøbenhavnske, endskiønt det synes, at de andensteds langt bedre trives og tilvoxe, ved Hielp af en lettere Leve-Maade, saavidt de der matte finde samme Pleye og Understyttelse. Det som i Tydskland og andensteds giver Kiøbstæderne deres beste Næring, nemlig, at Bonden drager derhen, for at tilkiøbe sig alting, endogsaa sine daglige Klæder. Kand ikke have Stæd i disse Lande, hvor baade det Uldende og Linnede, som forbruges i Landsbyerne, spindes og væves der, saa at slet ingen Dansk Landsbye er uden Vadmels og Lærrets Fabriqve, samt Strømpestrikkerie og deslige: Følgerigen sælge Kiøbstæderne til Landmanden lidet andet, end Salt, Tiere, Jern, Reeb ec. item lidet Viin og Specerie, men af det, som behøves til Klæder, alene et par Skoe, en Hat, og til Qvindekjønnets Prydelse, nogle smaa Ting. Men, hvad Borgeren kiøber af Bonden, bestaaer i Korn, Brændeved, Qvæg og andre Æde-Vahre. Hvad deraf ikke fortæres i Byen, udskibes til Kiøbenhavn, Øster- eller Nord-Søen. Nogle Kiøbstæder have i lang Tid, frem for Resten, haft Aftræk paa visse Fabrik- eller andre Kiøbmands-Vahre, saasom Aalborg paa saltede Sild, Randers paa røgede Lax, og Handsker, Ribe og Skive paa Lærret, Tønder paa Kniplinger, Flensborg paa Seyldug og Brændeviin, Odense paa Handskemager- Garver- og Snedker-Arbeyde. Ec. Nogle af disse Kiøbstæder, saavel som endeel andre, have i de sildigere Tider, haft nogen Nærings (15) Tilvext ved Silke- og Ulden-Vahrers Manufacturer, Sukker- og Sæbe-Syderier, Tobaks Plantager og Spinderier eller deslige. Men i hvor det gaaer, da beholder Kiøbenhavn, saasom Hoved-Staden, ogsaa Hoved-Næringen af de fleeste Ting, særdeles siden den, i dette Seculo, er bleven dobbelt saa Folkerig og bebygget, som tilforn, dragende, fornemmelig i Siælland, næsten al den Udenlandske Handel til sig, ligesom den og, ved alle slags aarlige Afgifter, contribuerer mere, end mange andre Kiøbstæder, endogsaa af de allerbedste. (*)

(*) Om de adskillige Aarsager, som enten hindre eller befordre vore Danske Kiøbstæders Næring, findes mange Afhandlinger i Dannemarks og Norges Oeconomisk Magazin *Tom. VIII*. Nogle af dem fortiene visseligen Vedkommendes nøyeste Agtsomhed.

Avling. Foruden den Borgerlige Næring af Kiøbmandskab, Søefart, Haandværker, Kroerhold og deslige, haves og i de fleste Danske Kiøbstæder, god Fordeel af Korn-Avling. Denne er, paa nogle Stæders store Bye-Marker, anseelig, efterdi der helst kand haves en overflødige Giødning. Af den Aarsag lod Høysalig Kong Christian den Siette befale, at Kiøbstædernes Bye-Marker for endeel skulle bruges til at avle Hør, Hamp, Humle, Tobak og deslige, som Borgeren bedre end Bonden, kand komme afsted med.

Fordum havde end og de mindste Kiøbstæder deres Borgemester og Raad, men da Løn og Sportler vare alt for faa, til at deeles iblandt flere, saa skeede Anno 1682, i visse smaa Steder, den Reduction og Forandring, at Borgerskabet ikke skulle have anden Øvrighed, end en Kongelige Byefoges, og hans Domme paakiendes umiddelbare af (16) Lands-Tings Rættten. De store og Folkerigere Kiøbstæder have derimod, over Byefogden og Tingretten, deres Raadstue-Ræt, og én, tvende, eller flere Borgemestere, samt visse Raadmænd. Nogle af disse større Kiøbstæder have, over Borgemesterne, en Kongelig Præsident, ja Kiøbenhavn sin Ober-Præsident, som nu er én af Hans Kongelig Majestæts høye Ministre, og af Ridderlig Stand. **Bygning.** Uden for Kiøbenhavn er de fleste Kiøbstæders Bygning bestaaende af det saa kaldte Bindingsverk, eller en Blanding af Stolper og Muursteene, dog finde ogsaa de Formuende nu omstunder bedre deres Regning ved at bygge heel Brandmuur, end Bindingsverk, hvis idelige Trang til Reparation, gjør Huset i Længden langt kostbarere, helst naar man ofte igientager Tømmerverkets Malning. En egen Bygnings-Facon bruges her til Lands, med at sette paa den først, enden eller tredje Etage, en saa kaldet Qvist eller forhøyet Gavl, midt paa Husets Side, hvilket gjør Taget utæt, og koster ikke meget mindre, end hvis man udførte Bygningen til begge Ender, som en heel Etage. I nogle Kiøbstæder, dog ikkun faae, oplyses Gaderne om Natten ved Laterner, men allevegne ere Nat-Vægtere, som til Forsikring om deres Aarvaagenhed, udraabe hver Klokke-Slet, og siunge derrhos et lidet Vers. (*) (17)

(*) MONF. VENNON erindrer i sin Voyage, at, da han første Gang hørde denne Vægtersang i Kolding, men saasom uvant derved, vaagnede hver Time, spurtde han sin Vært om Indholden af denne Sang, og fik til Giensvar, at Vægteren ønskede ham og andre en roelig Natte-Søvn. Herpaa svarede han: Den gode Vægters Ønske var got, men hans Røst fordervede det ved at vække ham.

Naar de faa befæstede Stæder undtages, ere alle Danske Byer aabne. De have vel Porte, hvor Told og Consumption betales, men ingen Volde eller Mure, helst disse sidste nu omstunder ikke give nogen Sikkerhed mod fiendtlig Overfald, og ere dog kostbare at holde ved lige, hvorfor de og ere afskaffede ved nogle saadanne Kiøbstæder, som fordum have haft enten Volde og Mure tillige, eller og en af Deelene, saasom Helsingør, Roeskild, Kiøge, Stege, Nyekøbing, Nakskov, Assens, Flensborg, Aalborg, Randers ec. Tallet paa de Danske Kiøbstæder, som nyde Kiøbstæds Privilegier, er 83.

Landbyer. Hvad Landsbyerne angaaer, da ere disse, ligesom Kiøbstæderne, ulige af Storlighed og Formue. Nogle kunne have 20, 30 eller flere Bøndergaarde, og omtrent ligesaa mange Huusmænds eller Indersters Boelige, andre ikkun halv saa mange, ja nogle ikke den tredje Deel, hvilket kaldes Torper, der er smaa Samlinger af Gaarde og Huuse, eller og af disse alleene, særdeles paa Strandsiden, hvor de kaldes Fisker-Leyer. De største Lands-Byer ere gemeenligen ikke de lykkeligste eller beste, af den Aarsag, at flere samlede Jordparter give ne længere Mark-Vey, følgelig dobbelt Kiørsel og Tids-Spilde for Bonden, hvorimod en mindre Landsbyes nærmere Marker spare baade Tid og Arbeid. Huus-Bygningen, som paa Landet gierne er anlagt i en Firekant eller fire længders klinte Leer-Vægge, imellem Bindings-Verk, samt tækkede med Straae, er paa nogle Steder, særdeles i Skov-Egnen, temmelig god, dog u-anseelig, men ingensteds slettere end i Siælland. Sønder-Jylland, særdeles Haderslev- Tønder- og Lygom Klosters-Amt, findes de fleste Landsbyer af Grundmuur, ligesom hver Bye haver der sin egen Tegl-Ovn, og i Nørre-Jylland, mod de Slesvigske (18) Grændser, faa og i de nye Colonier paa Heedemarkerne, begynder man at brænde Muursteen til samme Brug, hvilken ved efterhaanden ved Tilvext, at vinde baade Næring og Anseelse af smaae Kiøbstæder eller maadelige Flekker, saasom Dragør, Hornbek, Gilleleye, Flad-

Strand, Hierting, Nordbye, Rysing, Lykstør, Høyer, Capel, Bredsted, Lygom-Kloster og flere, vis Fiskerie, Søefart og Smaa-Handel nærer disse Bønder, frem for visse Borgere. Naar store og smaae Landsbyer eller Torper regnes tilsammen, da findes af dette Slags 7005, af hvilke 3, 4 eller flere udgiøre et Sogn og søge deres Sogne-Kirke tilsammen.

Kirker. Af disse Sogne-Kirker have nogle, hver sin egne Kirke-Tienere, andre have dem tilfældes, dog ere sielden flere ned tvende Kirker i Felledskab, da gemeenlig den, der ligger Præstegaarden nærmest, kaldes Hoved- og den anden Annex-Kirken. De allerfleste Kirker ere ældre end Reformationens Tid, ja nogle vides at være 4 – 500 Aar gamle, dog vel saa faste, som nyere Bygninger. Murene paa nogle ere af huggen Kamp-Steen, paa andre af Kalk-Steen, men paa de allerfleste af brændte Steene, saa og oven til belagte med faste Hvelvinger, og med sædvanlige Ornamente vel forsynte. Taarnene, som bestaaer i en forhøyet Muur, have ved Landsbye-Kirker, sielden nogen Spidse. Fordum vare næsten alle Kirker og endnu er maaskee den halve Deel tækket med Blye, men da mange Proprietarier, saasom Kirke-Patroner, have holdt det Blyetækker-Arbeid bekostligere (19) en det murede Steen-Tag, saa er denne Omskiftelse, efter Ansøgning, blevet tilstædet (*). De samtlige Kirkers Tall er 2013.

(*) For at nyde denne Bevilling, brugte en vis Kirke-Patron, ikke længe siden, i sin allerunderdanigste Memorial, en saadan underlig Motive, som aldrig tilforn var hørt, nemlig denne, at han havde observeret, hvorledes Maanens Skin fortærede hans Kirkes Blye-Tag. Dette opvækkede vel en Latter i Cantzeliet, dog havde man maaskee andre Aarsager i at tilstaae Manden hans Begiering, foruden at undersøge Maanens Uskyldighed, idet tillagte Kirkerøverie.

Herregaarde. Herregaarde og Ladegaarde, som ogsaa kaldes Hoved-Gaarde, ere deels Adels Herre-Sæder, deels deres Avls- og Hollænderie-Gaarde, begavede ed Adelige Privilegier, særdeles med fuldkommen Frihed til for alle slags Skatter, Tiender og Contributioner af saa mange Tønder Hartkorn, som sortere under Hoved-Gaarden samtlige Bøndergods, idet allermindste maae være 200 Tønder Hartkorn, hvorimod de fleste have langt mere, ja nogle 3 eller 4 Gange saa meget, følgelig findes ikke faa Herregaarde, som kaaste 60 til 80000 Rixdaler og derover. Paa Bygning ere nogle af nyeste Architectur heel anseelige, andre af en ældre Facon, men massive og gierne prydede med eet eller flere smaa Taarn-Spidser, samt omgivne med en Grav, og denne belagt med en Vindelbroe, ligesom de fordum havde Volde eller Fæstnings-Muur med Skyde-Huller, og undertiden brugtes som Fæstninger, til at udholde en Fiendes hastige Overfald; efterdi Adlen den gang her, ligesom i Polen endnu, ofte indbyrdes førde smaae Krige, undertiden satte sig op mod Regeringen, og undertiden, særdeles i et Kongeloft-Regimente, holdt med eller imod visse Factioner. (20) Om disse Herregaardes Gavnlighed eller Skade, ventileres nu omstunder, af Oeconomisk Sindede, mange Spørsmåle, ikke saavidt de ere Herre-Sæder og Lyst-Gaarde, men saavidt deres underliggende Hovedgaards-Marker, paa den ene Side synes at hindre Folkemængden, og paa den anden Side giver Bønderne, som drive dem, saa meget Slæb og Arbeyd, at deres egne Jorder desto slettere maa drives. De Frie-Hoved-Gaardes Tal er 932. Herved erindres endnu, at i de Slesvigske Hoved-Gaardes fulde Tal, nemlig 230, ere ikkuns 51ve egentlige saakaldte Herregaarde, og de 179 Meyer-Gaarde, baade smaae og store, men ikke saasom i de øvrige Provintzer, pligtige til at have, i det mindste 200 Tønder-Hartkorn, eller dets æquivalent i Plove. Disse Meyer-Gaarde beboes og sielden af Eyerne selv, men af en Forpagter eller Foget.

Geneste-Gaarde. Hernæst findes i alle Provintzer, dog meere paa det faste Land, end på Øerne, en stor Deel Ufri-Gaarde, eller saadanne, som ved Mangel af det complete Hartkorn, have tabt deres

Adelige Frihed for Skat og Tiende, saa og andre Eeneste-Gaarde, gemeenligen tilhørende Selv-Eyere eller Jordegne Bønder, item Heede-Gaarde, som Tid efter anden ere anlagte i en skarpere Egn uden for Landsbyerne, af hvilke slags Riber-Stift haver de allerfleste og Aalborg Stift ikke faa. Til Siælends Stift henhøre ved ogsaa mange Geneste-Gaarde, men af disse ligger meere end den halve Part paa Bornholm, som har faa Byer, og meest Geneste-Gaarde. Ved Navn skulle disse, saavelsom Landsbyer og Herregaarde siden anføres, her meldes, at de eeneste Garde, som af Bønder beboes, ere 2726.

Møller. Endeligen haver jeg ogsaa af Landmaalnings Protocollerne uddraget et samlet Tal paa Vandmøllerne i Danmark, forstaae ikke nær (21) alle, men alene dem, som ere Matriculerte, da mange flere maatte findes Sorterende under Herregaardens Taxt, følgelig ikke i Matriculen anførte. Ligeledes have Kiøbstæderne mange Eyendoms-Møller af god Næring, som ogsaa er udelukte. Hertil kommer dette, at foruden Vandmøllerne, bruges paa mange Steder, allermeest paa Øerne, i Mangel af rindende Vande, Veyer-Møller og Heste-Møller; Thi ellers maatte Vand-Møllernes Tal være dobbelt saa stort, da det alene befindes 502.

Efter denne korte Forklaring over de Danske Districter, Byer, Kirker, Gaarde, Møller ec. Saasom Opskrifterne i den følgende Tabelle, vil jeg sammenføye den fulde Indhold i korteste Udtog, saaledes:

Almindelig Tabelle.

Provintzer	Amter	Herreder	Kiøb-stæder	Kirke-Sogne	Lands-byer	Herre-Gaarde	Geneste-Gaarde	Vand-Møller
Siælends Stift	18	35	258	443	1240	149	643	95
Laalands Stift	3	6	7	99	383	48	29	17
Fyens Stift	5	14	9	203	675	124	103	43
Slesvig Fyrstend.	13	45	15	274	1045	230	324	102
Riber Stift	4	26	8	258	1419	113	668	77
Aarhuus Stift.	8	30	8	358	1057	109	212	56
Viborg Stift	2	8	4	106	305	33	176	19
Aalborg Stift	7	20	7	279	881	126	571	93
Summa	61	184	83	2023	7005	932	2726	502

Den særdeles Opregnelse af alle disse Districters og Stæders Navne følge efterhaanden, hver i sin egen Orden. Hvad der endnu (22) maa erindres, er dette, at, den store Forskiel og Disproportion som findes imellem da og nu, fornemelig hvad de fem Stifter i Sønder- og Nørre-Jylland angaaer,

grunder sig paa Grændsernes Omskiftelse i følgende Tider, hvor om paa sine Steder skal handles udførligere.

Her er det nok at sige saa meget: Slesvig eller Hedebye Stift haver, særdeles i Dronning Margretes Tiid, afstaaet mange Kirke-Sogne til Riber-Stift, desligeste Viborg mange saadanne til Aarhuus-Stift.

Min anden Anmerkning over hin gamle Beregning er denne, at naar de Skaanske Kirker fradrages, bliver de samtlige Danske Kirkers Tal, noget nær, selv samme som nu omstunder: Men saadant grunder sig, uden Tvivl, paa de mange Kloster-Kirker og Capeller, som i Pavedommets Tid, frem for siden, havde Sted; Thi de ordentlige og egentlige Sogne-Kirkers Tal var i det tolvte Seculo, vist nok ikke nær saa stort, som nu omstunder.

Hartkorns Beløb. Vil man hernæst betragte Dannemarks Deeling efter Jordens Indhold i Sædeland, og hvad som forstaaes under det ugentlige Navn af Hartkorn, da sees af EUTROPII PHILADELPHI Oeconomiske Balance, pag. 41, at, naar de Slesvigske Plove beregnes til Hartkorn, da bliver dets fulde Beløb 522609 Tønder, hver Tønde alslagen til 3 Tønders Udsæd, og hver af disse, til 14000 Siælandske Alne i firekant, eller baade paa langs og tvers, dog saaledes, at, hvor Landmaalerne fant Jordarten ringere, have de haft Frihed til at gjøre Maalet desto større, hvorfor intet vist Alnemaal deraf kand bestemmes.

Landstrekning. Men, naar der gjøres en Almindelig Beregning over Landstrækningen, efter Qvadrat-Miile, hver Dansk Miil ansat til 12000 Siælandske, det er store, Alne, eller 24000 Rhinlandske Fod, da sees af denne (24) Atlantis første Parts anden Bogs andet Capitel, pag. 389, at Maalet blive 944 Qvadrat-Miile, Dansk Maal, men efter det Hamborgske eller almindelige Tydske Aln-Maal, omtrent 1000 saadan Miile. Følgeligen er Dannemark, i Adskillelse fra Hans Kongelige Majestæts øvrige Lande, blandt de Europæiske Kongeriger, ved eet af de mindste (*), men derhos ved sin Frugtbarhed paa Korn og Qvæg, samt ved sine Fiskerige Strømme og Leilighed til Kiøbmandskab, eet af de nærsomste og bedste, altsaa dets Indbyggere, frem for mange andre, Utrængende, hvis de ville nøyes med deres eget, og ikke alt for vidt udstrække Begierligheden efter det fremmede. Denne Sandheds Grund er allerede viist i dette Skrifts første Bind, men udførligere vil det efterhaanden sees af Beskrivelsen over enhver Provintz, hvilken nu fremdeles skal følge.

(*) Dog er det en Tiende Deel, eller 100 Qvadrat-Mile større, end Kongeriget Bøhmen, og omtrent dobbelt saa stort, som Churfyrstendømmet Sachsen. Saaledes regner den nyeste og hidindtil accurateste Geographus D. ANT. FRID. BÜSCHING, som i sin Neue Erdbeschreibung Tom III. Pag. 104 tillægger Kongeriget Bøhmen 900, men pag. 2650 Churfyrstendømmet Sachsen 546 saadanne Geographiske Mile.

Aarligen Fødte og Døde. Endnu vil jeg i denne foregaaende gandske almindelige Beretning om Landets Indhold, tilføye en ongefærlig Liste over de Aarligen Fødte og Døde i hvert Stift, saavidt som disse have været, ved et Middeltal, af sammendrage af nogle foregaaende Aars Lister, hvilket findes, deels i de aarlige Aviser, deels i andre private Beretninger. Disse Lister over Fødte og Døde havde jeg helst vildet sætte udførligen, hver under sit Aarstal, men hvad, som hindrede mig derfra, var en Mangel paa (25) Fuldstændighed; thi naar jeg haver haft en Følge af nogle Aars Lister fra eet Stift, for Ex. Det Siælandske, da fattedes snart den ene, snart det andet Aars Lister over et eller flere af de øvrige Stifter.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus II, 1764

Imidlertid vil jeg giøre, hvad mig mueligt er, i det jeg af saa mange Lister, som mig ere forekomne, uddrage det sædvanligste Middel-Tal paa Døde og Fødte i hver Provintz, efterdi der ikke er Spørgsmaal om en Snees mere eller mindre, hvilken Forskiel jevnes ved de foregaaende eller efterfølgende Aars Lister, saa fremt man havde dem alle og lige fuldstændige, følgerigen sættes her numerus rotundus saaledes:

I Siælends Stift fødes aarlige omtrent	9800	Begraves 9400
I Fyens Stift fødes aarligen omtrent	2950	Begraves 2600
I Laalands Stift fødes aarligen omtrent	1750	Begraves 1300
I Slesvig Fyrstend. Fødes aarligen omtrent	6700	Begraves 5800
I Riber Stift Fødes aarligen omtrent	3600	Begraves 3100
I Aarhus Stift Fødes aarligen omtrent	3750	Begraves 3250
I Viborg Stift Fødes aarligen omtrent	1820	Begraves 1450
I Aalborg Stift Fødes aarligen omtrent	2330	Begraves 2000
32700		28900

Efter denne Regning, grundet paa adskillige Aars sammenlignede Lister, skulle Indbyggernes aarlige Tilvext sedvanligen ikke blive mere, end omtrent 3800 Siele, endogsaa naar ingen stor Sygdom eller anden Landeplage grasserer, thi i det sidste fald, er slet ingen Formerelse at vente, men tvertimod en merkelig Formindskelse. Saavel hos os, som i Tydskland, ja over gandske Europa saaes dette forlede Aar 1763. I alle Danske Provintzer, Fyrstendømmet Slesvig endogsaa (26) uberegnet, vare 8535 flere døde end fødte. Siælends Stift havde 3784, Fyens og Laalands Stifter 1475, Riber Stift 1121, Aarhuus Stift 1363, Viborg Stift 377, og Aalborg Stift 415 mindre fødte end Døde. Forrige Aar 1762 havde givet stor Misvæxt og Mangel paa Almuens Pleje, Særdeles da Qvæg-Syden tillige indfandt sig, Fra Holsteen kom Armeen tilbage, befængt med Blodgang og hitsige Febrer, følgerigen tabte Folke-Mængden det eene Aar, mere end den sedvanligen vinder i tvende gode Aar. Selv samme Efterretning om Folke-Mængdens Formindskelse ved Sygdomme, i bemeldte Aar, haver man haft fra andre Lande, endogsaa de der holdes for at nyde en renere og sundere Luft, saasom i Norge og Sverrig. Efter den relation, som læses i Adresse-Contorets No. 8 af indeværende Aar, ere i Hovedstaden Stokholm Ao. 1763 fødte 1980, men døde 4432, ligesom samme Aar i Kiøbenhavn ere ikkun fødte 2580, men døde 5034. (*) (27)

(*) Den Materie om Folke-Mængden, saasom Landenes største Rigdom, at befordre, undersøges i vore Dage, frem for nogen Tiid, og maaskee den heller aldrig udkrævede større Agtsomhed, end som i en Tid, da den eene Nations Eksempel tvinger den anden til at holde, midt i Freden, store Armeer paa saadan Fod, som hindrer Ægteskaberne, ved hvilke Folke-Mængdens skulle forøges. Et hvert Compagnie Soldater kand, hvad Populationen angaaer, ansees for det samme som et Kloster.

Er det ikke underligt, at en Stand, som meest udkræver Mennisker, skal ved sin Indretning, allermest hindre deres Tiltagelse. I det Oeconomiske Magazins Tom. VIII. Læses mange gode Mænds adskillige Besvarelser paa det opgivne Problema: Om vi her til Lands kunne undvære fremmede Hvervinger? De fleste svare ja, men sette herhos saadanne Viilkaar, som ikke lade sig opfylde, foruden bedre Anstalt til Krigs-Standens frie Giftermaal, beroende paa arlige Dotations- eller Udstyrs- saa og Underholdnings Casser. Med disse sidste ville man ikke bebyrde Hans Kongelige Majestæt eller Landets i Almindelighed, men alene saadanne bemidlede og Børnløse Testatores, som i det mindste efter deres Død, synes at kunde taale en maadelig Decimation af deres Midler, ligesom det skeer, naar disse udføres af Riget. Hvad vore Jurister kunne have at erindre herimod, overlades til de gode Herrers nøyere Eftertanke: men uden Tvivl ville noget deslige finde Biefald hos mange Patrioter i Almindelighed, med Vilkaar at disse Decimations-Penge bleve ret anvendte til at opnaae bemeldte Øyemerk i en ordentlig Population, saavel som mange hemmelige og maaskee deels Himmelraabende Synders Afværgelse ec. Ec.

Det andet Capitel

Om det Siælandske Stifts Indhold og Naturlige Egenskaber.

Store og smaae Eylande i Siælands Stift. Den første saavelsom Folkerigeste af Dannemarks Provintzer, er Siælands Stift. Dertil henhøre foruden det Land, som giver Stiftet sit Navn, nogle flere Øer, dels temmelig store, saasom Bornholm, Møen, Amager, Sams-Øe; deels gandske smaa med eet Kirke-Sogn, deels ikkun med nogle faa Bøndergaarde (28) bebygte, eller til Græsning bestemte, saasom Aalholm, Age-Øe, Aun-Øe. Vaag-Øe, Christians-Øe, Dannemarksholm, Eeg-Øe eller Eegholm, Én-Øe, Eskels-Øe, Færøe, Glæn-Øe, Goskalk, Helholm, Hessel-Øe, Hiortholm, Homene, Hvilholm, Inderøe, Kalholm eller Kal-Øe, Koster, Kølholm, eller Kyholm, Lam-Øe eller Lamhomene, som ere 5 Lamg Øe, Lille-Øe, Lindholm (2 af dette Navn) Magle-Øe, Masnede eller Mos-Øe, Mosøe-Kalv, Munkholm, Muusholm, Nexel-Øe, Nyjorts-Øe, Odden, Om-Øe, Orm-Øe, Our-Øe, Reers-Øe, Saltholm, Sankholm, Seyer-Øe, Sels-Øe, Svin-Øe, Svinøe, Tærøe, Tunøe, Tyrholm, Veyer-Øe, hvilke siden, hver i sin Orden, skulle forestilles, saavidt noget er værd at legge mærke til.

Den Øe Siælland. Det egentlige Siælland er én af Europæ store og navnkundige Øer, længe siden da Romerne og Græker bekiendt, dog under andre Navne, saasom Balthia, Basilia, Codanonia, hvorom tilform ved anden Leylighed, er gjort Erindring (*)

(*) See I. B. 2 Cap. Hvor noksom er viist, at POMPONII MELÆ Ord L. III cap. 3. om den første af de 6 Codaniske Øer, fortolkes gandske urættelig af VOSSIO og GRONOVIO ved *Scandinavia*, da dens rette Navn hos samme Autor er Codanonia. Stats-Raad GRAM, som en Criticus og Kiender, forsikre i sin Fortale til MOLLERI *Cimbria Litterata*, at ikke alene alle gamle Editioner, men ogsaa

en Mængde af Haandskrifter have ikke Scandinavia men Codanonia, hvilket ogsaa af CLUVERIO og CELLARIO er iagttaget og rettet. Da nu Codanonia af Pomp. MELA kaldes den største blandt de sex Øer i Codano, saa kand den ikke være nogen anden, end Siælland, som ogsaa sammesteds tillegges et Fortrin i Frugtbarhed. Herhos erindres endnu, af den i Alderdommene velkyndige JOH GEORG ECCARD, i sine *Orig. Germanorum* § XXXVII. P. 71. meener at finde Siælands Navn hos CLAUD PROLOMÆUM, skjønt noget fordreyet og gjort til *Setutanda*.

Længe siden navnkundig. Hvad jeg her saa korteligen vil (29) anføre om Landets Indbyggere i de ældste Tider, er dette, at af de nyeligen citerte og flere Vidnesbyrd, efter CELL. Tilstaaelse, i sin udførlige *Dissertat. De Cimbris & Teutonis*, dette sidste Folk, som siden gav Tydskland sit Navn, haver beboet de Danske Øer, og særdeles Siælland, som den største og Navnkundigste Øe. Om ogsaa de *Teutons* Stamme-Fader Teut, Tuit eller Dit er født i Siælland, og om hans Moder, den formeente Gudinde Hertha, her haver haft sin Dyrkelse, i Erte-Dal, ved Leyre, saa at CORNELLI TACIT i Ord, in *German.* Cap. XL. V. 4. Est in insula oceani castum nemus & c. Her paa bør hentydes efter Hr. Justice-Raad J. P. ANCHERSENS Mening, i en egen vidtløftig og Lærd Afhandling *de Hertha Dea*, det er en Sag, som vel land synes rimelig, om ikke saa gandske uimodsigelig. (* Latin)

Navnets Oprindelse. Navnet Siælland skrives ogsaa Sælland eller Sædland, efter deres Meening, som søge Oprindelsen i dets Frugtbarhed, hvilken (30) gjør det vist nok til et meget godt Sæde-Land. Men da de Islandsk Aar-Bøger, som længst have bevaret Skrive-Maadens Rigtighed, kalde det Siølund eller Siølundbur, det er en Lund eller Skov i Søen, fordi det endnu, og langt mere i gamle Dage, havde megen Skov-Vext, ja vel gandske var begroet dermed, saa kaldes den af Hr. ARNA MAGNÆO Udgivne *Chrønike. Chronicon Siælland*, og SAXO GRAMMATICUS, som gjør dette sit Fæderneland stor Ære kalde sig ikke Selandum, men Sialandum. Om ogsaa det Nederlandske Zeeland haver faaet Navn af dette Danske Siælland, i Anledning af de Danskes stærke Udvandring, det lader jeg staae derhen, og vil dog derom anføre J. J. PONTANI Ord pag. 724. ”Det er mærkværdigt, siger han, og bør ikke forbiegaaes paa dette Sted, til det Siælandske Navns Ære-Minde, hvad *Chronicon Zelandicum* Cap. 7 indeholder, nemlig: at disse Danske Siælænder ere Stam-Fædre (conditores) for de Zeelandske i Nederland. Rollo, de Danskes Anfører, skl i nogen Tid have havt Valkern og de Øer deromkring, førend han drog til Frankrig, som Historien viser paa sit Sted, og andensteds skal vises, at de Zeelænder endnu have mange Ord og Egenskaber i deres Dialect, af det Danske. ” Denne Pontani Meening bestyrkes ved flere Omstændigheder, som kunde eftersees in *Geftis & Vefthigiis Danorum extra Daniam* Tom. II. Pag. 428. (*) (31)

(*) Vores berømmelige Publicist Hr. Justice-Raad C. L. SCHEID i sit Beviis, at Danmark ikke nogensiden har været et Lehn af det Tydske Rige, følgende hidhenhørende. Det var maaskee vel værd at prøve, hvad JACOBUS EINDIUS l. c. siger at endog Provintzen Zeeland har sit Navn af disse Danske, og til en Almindelse om vores Siælland, saaledes skal være kaldet: Latin

Landets Lægde. Paa Globo falder Siælands Lægde imellem den 55 Grad 2 Minut og 56 Grad 8 Minut Latitudinis, og imellem den 26 Grad 53 Minut: og 28 Grad 32 Minut Longitududinis. Efter Landstrekningen er dets Længde, regnet fra Vordingborg til Gilleleye, 17 Miile: Breden (32), regnes fra Kiøbenhavn til Revsnæs-Odde, 14 Mile, og Omkredsen omtrent 53 Miile.

Storhed. Naar Størrelsen beregnes efter Quadrate eller firekantede Miile, da bliver Siælands gandske Indhold tillige med Amager 128. saadanne Miile.

Figur. Efter den Frihed som en phantaserende Indbilding bruger til at forestille sig selv, ligesom i Skyerne, saa og paa Landkortet, alle slags Figurer og Billeder, synes nogle, at Siælland ligner et Hierte, da den søndre Ende paa Cirklen er lidet smalere, end den nordre, og midt i denne sidste, en

Fortalen, - 1.cap Om Dannemarks Afdeeling. 2. cap Om det Siælandske Stifts Indhold. 3. cap. Om Siælands adskillige Skiebne.

dobbelt Kløvt eller Huulning, nemlig Holbeks-Fiord og Roeskilde-Fiord som med fælleds Indløb, kaldes Iise-Fiorden, uden Tvivl fordi den i haarde Vintre sanker en Hob-Iis, hvilken Havbugt ogsaa er den eeneste store, da ved Kallundborg, Corsøer, Skielskøer, og Præstø, ellers ogsaa ere nogle mindre Fiorde. Omkring liggende Vande. Det salte Vand, som paa alle Sider gjør Siælends Grændse, er mod Norden Kattegat, mod Østen Øre-Sund og Øster-Søen, mod Sønden Grøn-Sund, som adskiller det fra Falster, ligesom Ulf-Sund fra Møen, men mod Vesten det store Belt, hvis Brede er 4 Miile.

Grunde. Grunden i Siælland er, for den største Deel, temmelig jevn og uden mange steile Banker, derhos affaldende til alle Sider, saa at Ringsted, i Landets Middelpunct, kand holdes for det høyeste Sted. Om nogle Forbierge og andre høye Steder er meldet i den første Deels anden Bog. En god Deel, dog ikke efter ROB. MOLESWORTHS Mening, en fierde Deel deraf, er endnu begroet med Skov, meest Bøg og Eeg. Resten er Ager og Eng, eller burde og kunde dog være det, dersom visse saa kaldte Overdrev, hvor Skoven længe siden er ødelagt, bleve deelte imellem Lods-Eyerne, og førte under Dyrkelse, hvilket ogsaa (33) efterhaanden skeer her og der, hvor man benytter sig af de Kongelige og høystpriselige Forordningers Opmuntring til saa god en Gierning.

Frugtbarhed. Jordartens Natur er her, som andensteds, en Blanding af Muld, Leer og Sand, dog saa, at Leeret og den sorte Muld, paa de fleste Steder, haver Overhaand frem for Sandet, følgerigen falde de Siælendske Agre temmelig tunge, men fæde og frugtbare, dog ikke saa frugtbare, at de kunde undvære Giødning, hvilket den gode J. J. PONTANUS, som var ingen Land-Mand, maae have troet, efter et ugrundet Rygte (*). Alle slags Sæd frembringer den Siælendske Grund, dog allermeest Byg, og ikke alene forsyner Landet og Kiøbstæderne, men endogsaa det folkerige Kiøbenhavn, for en stor Deel, med Malt, og lader endda aarligen udføre mange Skibs-Ladninger deraf til Norge og andre Lande. Imidlertid nyder den Siælendske Ager ikke sin fulde og naturlige Ret, i den Henseende, at saa mange Heste og Køer som holdes i Kiøbenhavn, maae en alt for stor Mængde af Foder af Høe og Halm didhenføres, følgerigen den Giødsel Angern unddrages, hvilket i andre Provintzer mindre tør befrygtes, da de fleste Kiøbstæder gemeenligen kunde behielpe sig med den Fourage, som voxer paa deres Bye-Mark. (**)

(*) *Maluerunt a ferendo9 hoc appellatam nomine, qvodqve creditam fibi fementem amplissime & absqve, ut dictum, stecoratione refundat. Hist Dan. Pag. 724.*

(**) Den Forraad af Høe og Halm, som fra Siælland aarligen indføres I Kiøbenhavn beløber sig omtrent til 29000 Læs.

Steen-Arter. Sammenholdende Steene eller Klippe-Grund findes i Siælland ingensteds, undtagen i Faxø Kalk-Bierg og Stevns-Klint, som (34) dog begge bedekkes oven til med nogle Alnes Jord, og i Dybheden indeholde deels Kalk- og Kride-Steen, deels det forunderlige og i andre Lande rare Flintelag, eller heele Strata af sammenhængende Skiær-Flintesteen hvorom allerede i den anden Bog er givet udførligere Beretning

Ferske Søer og Aaer. Ferske Søer falde her allevegne nogle smaa, som ere ikkun at regne for store Damme, men af saadanne store Søer, som kunde holde nogle Miile i Omkreds, ere de Navnkundigste Esromsøe, Aresøe, Fursøe, Tiisøe, Viinstrup-Søe og Harresteds-Søe. Fra denne sidste udløber mod Østen, Kiøge-Aae, og mod Sønden Suus-Aae, som siden gaaer forbie Ringsted og Nestved, hvor den endnu kand beseiles af maadelige Baade fra Karbeks-Minde, som dens Udløb

i Beltet. I gamle Dage, ja endogsaa for et Par Hundrede Aars Tid, tog denne Flod mod temmelig store Skibe fra Norge og Jylland, som forbie Nesbye-Holm, førde deres Ladninger til Søes, hvilket nu synes underligt, men bevises noksom ved Friderici II. Brev, anført Tom. I. pag. 534. Mølle-Aaer og Bekke, som drive Qværne, og andre Fabrik-Verker, findes overalt, skjønt ikke saa mange, at Heste-Møller og Vey-Møller⁴ kunde undværes paa en Deel Steder.

Luft. Jeg erindrer dette, fordi Hr. Berg-Raad V. JUSTI meener, her var saa godt som ingen flydende Vande, følgelig slet intet Afløb fra Søerne, hvis uddampning skulle formindske Sundheden i det Siælandske Climate, som han ellers meener at kunde være meget sundt og godt. (*)

(*) Foruden 28 Veyr-Møller paa Volden og i Forstæderne ved Kiøbenhavn, og en Mængde Veyr-Møller og Heste-Møller andensteds findes i Siælland 95 Vand-Møller, som ikke kunde være, naar Vandet i Søer og Damme stod stille foruden Afløb, dog tilstaaes gierne, at Kunst og Arbeid, paa visse Steder imellem Arre-Søe og Isse-Fiorden, allerede er skeet.

Hans egne Ord herom vil jeg anføre af de saa kaldte (35) Neue Wahrheiten: I det ellefte Stykke pag. 511. seqv. heder det saaledes:

”Wenn es Länder gibt, wo sich, undeachyey der unordentlichen Beschaffenheit Gewässer, auf der Oberfläche, dennoch keine merkliche Ungesundheit zeigt; so mutz man aus den obigen rictigen Sätzen schkissen, datz Clima und die D`Gesundheit der Luft dermoch weit vortreslicher seyn würde, wenn der Luft der Gevässer in Ordnung gebracht würde. So viel stehende Wasser, und die dabey unausbleibliche Faulung, müssen notwendig ein Clima und eine Luft verschlimmern, die vielliecht ohne diese Beschaffenheit, höchst vortreflich seyn würden. Man kann hier die Dänische Hauotinsel Seeland zum Beyspiel anführen. Diese Insel, die 16 bis 18 und mehr Meilen in die Länge, und fast eben so viel in die Breite hat, ist mit keinem einzigen Flusse und vielleicht nicht mit zwey Bächen versehen, die zwey Stunden lang stießen. Dahingegen hat sie viele Seen, und eine umzälvhare Menge von stehenden Wassern. Diese Insel ist, in Ansehung der Gewässer, noch vollkommen also beschaffen, wie sie aus der Hand der Natur kommt. Der Fleisz der Menschen har dabey nicht das geringste gethan. In denen Aemtern Copenhagen und Fridensburg, die doch einen gar kleinen Theil von Seeland ausmachen, befinden sich zwey Tausen und etliche Hundert (36) fortsætter hele side 36 på Tysk – oversætter søges.

(37) **Ved de særdeles Steders Beskrivelse**, som ikke saa nøye have været v. JUSTI bekiendt, vil det vise sig, at den gode Mands alt for almindelige Regel taaler mange Undtagelser. I Siælland, saavel som paa alle vore Danske Øer, er Luften gierne fugtig, ikke saa meget af ferske, som af salte Vandes Uddampning, og at den for os, ligesom for Hollænderne, er sundere end en tør og skarp Luft, det bestyrker Forfarenhed, særdeles om Vinteren. Streng Vintere, som i Norge, Sverrig og Rusland, holdes for de sundste og bedste, efterdi Indbyggernes Lunge er vant ved en tør og skarp Luft, haver oftest her en stridig Virkning, ligesom det Slags Vintre ere rare hos os. Men de slappe Vintre, med mere Tøe end Frost, mere Regn end Snee, ere os ulige sundere, skjønt ellers ikke saa behagelige. Vore Læger, som agte paa Veirets Omskiftelse, i Ligning mod de af og tiltagende Sygdomme i Kiøbenhavn, have længe siden befundet dette, og nærværende Aars meget slappe Vinter viser det ogsaa deri, at de Døendes Tal er usedvanlig lider, nemlig mindre end de Fødtes, hvad Vinter-Maanederne angaaer. Derimod pleyer Foraaret efter de slappe Vintre, at føre nogen Sygdom med sig, hvis ikke Vindene ere desto skarpere.

Skønhed af lystige Landskaber. Nesten allevegne giennemstrømmes Siælland af Bekke og Aær, omgivne med grønne Enge imellem Korn-Markerne, ligesom disse igien udgrændses ved lystige Skove og de sidste atter aabnes ved ferske Søer. Denne Blanding gjør næsten overalt ret lystige Landskaber. I den Henseende siger SAXO GRAMATICUS om dette sit Fæderneland, ikke urettelige, at den Øe overgaaer alle de andre her til Lands, i Yndighed, (38) (*Latin) Og dersom Hr. de Linné i sin Skaanske Reyse, adskillige Gange igientager med Forundring den Roes og Priis, som settes paa Skaane Lands Skiøhed, saavelsom Frugtbarhed og naturlige Riigdom, endogsaa frem for alle andre Landskaber i Europa, da mener jeg, at det lige for liggende Siælland fortjener ikke mindre Roes, end Skaane, i hvor det gaar med Sammenligningen. Vist nok er Siælland eet af de behageligste, frugtbareste og folkerigeste Lands i Norden, og adskillige Reysende synes at have fundet her, hvad de ikke ventede. (** Latin)

Kongernes Boelig. I Anledning af saadanne naturlige Fordeele, er det vel ogsaa skeet, at de Danske Konger, fra Arilds Tiid, have udvalgt deres Boelig i denne Provintz først til Letbra eller Leyre, dernæst til Roeskilde og omsider til Kiøbenhavn.

Denne Kongelig Residentz-Stad giver Provintzen stor Fordeel ved et bestandigt Aftræk paa Korn, Qvæg og alle Slags ædelige Vahre, som komme Pengene til at circulere, men tillige udbredes derved en overdaadigere Leve-Maade, efter Kiøbenhavns Eksempel, blant Adelige og andre Middelstands Personer. Hvad Bonden angaaer, da geraade de mange Kiøbenhavnske Reyser ham ikke til saa stor Fordeel, som det kunde synes, ved første Anseelse; thi deels forsømmes derved hans egen Huusgierning og Agerdyrkning, deels slides hans Heste og Vogne, deels vænnes han undervejs til at besøge alt for flittig, da mange Kroer-Huuse o.s.v. Imidlertid kand ikke negtes, at saa mange Siælandske Bønder, som have Lyst til at betjene sig af deres Fordeel, finde, frem for andensteds, Anledning dertil. Mere end den halve Deel af dem ere Herregaards-Tienere, og blant disse er en rig Mand en rar Mand. Klæde og Føde have de, efter deres Smag, bedre end i de fleste fremmede Lande, men ogsaa lidet mere end det samme. Den anden halve Deel, som enten sortere under Rytter-Districterne og ere Kongelige Amts-Bønder, eller og Geistligheden Universiteter, visse Hospitaler og Skoler tilhørende, have ulige bedre Vilkaar, og staae sig gemeenligen vel, ja blant dem findes ogsaa mange saa velhavende, at de i den Stand, kunde kaldes Rige, hvorfor ogsaa Tilstanden i deres Huse undertiden setter den i Forundring, som ikke ventede det, da den Siælandske Bonde i Almindelighed passere, maaske med rette, for den fattigste i Danmark (*) (40)

(*) Saadan en Bonde haver det været, hvis huslige Omstændighed satte MONFR, VERNON i Forundring og kom ham til at skrive følgende Ord: Jesus surpris de trouver sur la route des maisons da Paisan bien meubles.....

En mærkelig Skade, som Siælland i Almindelighed drager tillige med sine Fordeele, at Kiøbenhavns Naboskab, er de andre nærliggende Kiøbstæders Afgang og Svækkelse i Borgelig Næring, alt efter den Proportion, i hvilken Kiøbenhavn aarligen voxer og tiltager. Hvad enhver behøver, lader han gierne komme fra Kiøbenhavn, og derhen kører Bonden helst, med hvad han har at sælge; lad være, at han paa den halve Vey fik det ligesaa vel betalt.

Egenskaber som gemeenligen tillegges den Siælandske Bonde. Den Siælandske Bondes Naturel anseer man gemeenligen, og maaske ikke uden Grund, for at være noget adskilligt fra det, som findes hos de fleste andre Danske Bønder. De, som tvivle paa deres Duelighed og Snildhed til Agerdyrkning, saasom Hoved-Sagen, tage feyl. Og det veed jeg med temmelig Vished. At de deri

ere vel udlærte, ja paa de fleste Steder, handle deres Agre meget vel, saafremt de ikke ved tilfældige Aarsager, hindres derfra. Men, om de her i Landet drive deres Gierning (Høsten alene undtaagen) med ligesaa stor Lyst, Munterhed og Stræbsomhed, som i de fleste andre Provintzer, det er en Ting som vel kand tages i Tvivl. Vor Danske Tilskuer meener og, at den Siælandske Bonde ikke haver i sit Væsen al den Activitæt og Virksomhed, man maatte ønske ham tilfældeds med Indbyggerne i de øvrige Provintzer. Forrige **Tiders Vornede-Væsen**. Aarsagen er ikke naturlig, men Moralsk eller sædelig, forstaae (41) de forrige Tiders Vornede-Væsen, som den Siælandske og Lollandske Bonde, frem for alle andre Danske, var undergiven, ikke anderledes end Livegne-Bønder paa de fleste Steder i Holsten, hvor Forskiellen, imellem disse og Resten, ikke heller ere ukiendelig (*) (42)

(*) Den gamle Vornede-Rettigheds Ælde og Oprindelse have mange bemøyet sig for at udfinde af vor Historie, men hidindtil forgieves. Vel foregiver NIC. HELVADERUS in *Enclopedio* pag. 291. at den Ufrihed opkom i Kong WALDEMAR II Tid, da de Siælandske og Lollandske Bønder viiste sig ikke, saasom Resten, villige til at løse Kongen af sit Fængsel, og derfor ved hans Hiemkomst bleve straffede paa denne Maade: Men C. OSTERSEN WEYLE viiser i sit *Gloff. Jurid Dan.* Pag. 603 at den Gisning er ugrundet; thi den Siælandske Lov, som af WALDEMARO I. blev given Aar 1171 og altsaa er 55 Aar ældre end WALDEMARI II. Beskrivelse (hvilken efter HVITFELD pag. 121 skeede 1226) formelder Libr. III. Cap 28. om Herremænds Vornede, følgerigen maa denne Ret eller Uret have været langt ældre. Kong CHRISTIAN den Anden, som gemeenlig kaldes den Onde, og ofte fortiente dette Navn, var dog saa god, at han ynkede den Siælandske Bonde. A. HVITFELD anfører pag. 1276 eet af denne Konges Breve, skrevet i Landflygtighed til hans troe Tiener Søren Norbye, der heder det iblandt andet, ”at baade de aandelige og verdslige Regentere ikke agtede en fattig Bonde mere, end en Hund, saa det ofte er skeet, baade i Siælland og andensteds, at en Bonde eller hans Barn er solgt for en Hund. ” Han tiltog sig og derfor den Myndighed i en nye Lov, udgiven 1522, at fritage alle Bønder i Siælland og Smaalandene, fra Bornede-Ret. Men den Lov lod Adelen offentlig brænde i Viborg, efter at de havde opsagt Kongen deres Troskab HVITF. Pag. 1183, følgerigen blev det den gang derved, at Bonden maatte være bunden, saa han ikke blev værre end Hunden, efter det gamle urimelige Riim, som læses paa et emblematiske Skilderie udi Badstuen ved Friderichsborg. Men skjønt det synes at den Siælandske Bonde, frem for en Deel andre, veed at skikke sig i Aaget, naar han sorterer under en alt for stræng og umild Hosbond, være sig af Naturen eller af Sædvane, saa sees dog ogsaa undertiden, at det gaar efter Ordsproget: Harm gjør Helvede. Dette viise sig for en Snees Aar siden, da Lands-Dommer Abasverus Becker, Herre til Beckskov, af sine sammeforme Bønder, som længe havde knurret over hans Stregghed, offentlig paa Marken blev ihjelslagen ja sønderhuggen med deres Høeleer. En Misgierning, som den meget milde og fromme Kong CHRISTIAN VI. For Følgernes Skyld, faae sig nøde til at lade straffe efter Fortieneste, ved Døds-Dom og Execution over alle dem. Der havde lagt Mordiske Hænder paa deres Hosbond, hvilke vare elleve i Tallet.

ARNDT BERNTSEN beretter i Danmarks frugtbare Herlighed pag. 47, at den Sags fordervelige Følger længe siden ere indseete, og derfor Aar 1634, af Kong CHRISTIAN IV. Arbeidet paa dens Afstraffelse, ligesom de fleste Adelige fandt sig deri, men nogle saa egensindige satte sig derimod, og kulkastede det gode Forsæt.

I dette Seculi Begyndelse gik det for sig, og var én af Souverainitædens ønskelige Virkninger. Men, da den tillige oprettelse Land-Militze dog bandt Mandkiønnet til sin Føde-Stavn, hvilket siden er skeet i de fleste Europæiske Lande, saa kunde Frugten af den Kongelige Naade ikke strax være

meget kiendelig, i Henseende til Sinds og Mods Omskiftelse. Mere modløs og ulystig er den Siælandske Bonde derfor til sin Gierning, maaske ogsaa her frem for andensted i den Henseende at, de fleste Adelige Herskaber boe i Kiøbenhavn, og lade Godset (43) styre ved Forvaltere, samt Bondens Hoverie-Arbeyde ved Forpagtere, hvilke vist nok trykke ham mere end Herskabet ville have: ligesom Forskiellen er ikke ukiendelig, naar disse Bønder lignes mod andre, særdeles paa de Kongelige Amter og Rytter-Districter, item paa det beneficeret Gods, hvor den Siælandske Bonde befinder sig, efter sin Stand, gandske vel, og kand ikke klage over Hoverie, skjønt de mindre favoriserede Naboers Eksempel dog maaske kand gjøre noget dertil, at de i nogle Ting ligne hverandre.

Utidig Forsigtighed. En vis Egenskab, som carateriserer den Siælandske Bonde, og formodentligen haver nogen Sammenhæng med bemelte Bornede-Væsen fra forrige Tider, er dette, at han synes mindre aabenhiertig er huul og holder tilbage med sin Meening. **I at svare.** Andre, saavel som jeg, have iagttaget, at, naar man spørger ham om sin Meening, faaer man sielden noget reent og tydeligt Svar, men saadan Tvetydighed, at man ikke strax bliver klog deraf. Dette kunde undertiden henregnes til Snildhed; thi enfoldigere er han vist nok ikke, end andre Bønder, og hans mange Kiøbenhavns-Reyser gjøre ham vittig nok i Almindelighed. Imidlertid troer jeg, at denne arvelige og indrodede Idiotismus reyser sig snarest af en Slags frygtagtig Forsigtighed; thi det heder: Vexatio dat intellectum, og den Bonde-Politie, som Fornødenhed har indført iblandt hans Lige, ytrer sig endogsaa, hvor den ikke havde Sted. Af samme Aarsag er det maaskee, at Bonden her, frem for nogensteds, vogter sig for alt Nyt, og holder fast ved det gamle i sin Huusholdning og Agerdyrkning, lad være det var end aldrig saa daarligt. Nu, Narravere (44) Patres et nos narravimus omnes, er alevegne Bondens Sybolum, men der i Særdeleshed, og hverken er han selv saa inventieus og klygtig, som i de fleste andre Provintzer, ikke heller antager han gierne, hvad andre have opfundet, men her i Særdeleshed, og hverken er han selv saa inventieus og klygtig, som i de fleste andre Provintzer, ikke heller antager han gierne, hvad andre have opfundet.

I at tage mod fremmede Giæster. En anden Egenskab, som af nogle vil legges den Siælandske Bonde til Last, er Mangel paa Hospitalitet eller Villighed til at herbergere fremmede Reysende. Man fortæller i det mindste, at Kong CHRISTIAN IV. Som incognito ville sette Forsøg herpaa, og vide, om saa var, fortrød sin Nysgierrighed. Dersom denne Beskyldning haver Grund, da viser den en stor Afvigelse fra de andre Danske Bønders Belevenhed og Bevaagenhed mod Fremmede, som endogsaa roese deres gode Medfart i Almindelighed. Skulle den Siælandske Bonde være mindre høflig mod sine Giæster, da kunde han maaske undskyldes nogenlunde med de oftere forefaldende Leyligheder til at vise sig Giæstfrie, og det i Anledning af den stærke Passage til Kiøbenhavn, samt de mange derfra udreysende, ofte uhøflige Giæster, som tiltage sig alt for stor Myndighed, og mene, at Bønder ere Giæs, fordi de ere graae, hvori de vist nok tage feyl.

Bonden bliver gierne hiemme. Saa ambitieus, saa reysefærdig og begierlig efter at forlade sin Stand og Levemaade, er Siælands-Faren ikke, som andre Bønder, særdeles Jyderne, hvis Lyst til Udvandring, efter gammel Cimbrisk Art, synes langt større. Skjønt Kiøbenhavn, ligger i Siælland, seer man der dog ikke saa mange af Landets egne, at blive boesatte, som af Jyder og tildeels Skaaninger, hvis Afkom, tilligemed Tydskerne, udgiør en god Deel af de Fremmede, som forøge Hoved-Stadens Almue. Dog haver Siælland i Almindelighed, saavel for dum, som nu omstunder, givet Dannemark nogle af sine allerypperligste Mænd, baade i Kirken og i Staten, saasom en

Biskop Absalon, Esbern Snare, Saxo Grammaticus, Lauge Urne, Herlov Trolle og flere, som ikke behøve at nævnes, i de sildigere Tider.

Hertug Knud holdtes for Landets Patron. I Pavedømmet da hver Provintz maatte have sin egen Helgen til særdeles Beskiermer, var S. Canutus Siælends-Farernes Patron, og i de fleste Kiøbsteder blev hans Ihukommelse holdt ved lige, ved de saa kaldte Knuds-Brødrers Gildelaug; Forstaae her ikke S. Knud Konge, som i Odense blev dræbt af Oprørerne, og var Fynboernes Patron, men Knud Hertug, med Tilnavn Lavadus, eller Lovens Forsvarer, som af sin Fætter Prinds Mogens K. Nicolai Søn, forrædersk viis blev myrdet 1130 ved Harrestæd, og efter hans Søns K. Valdemari I. Begiering, af Paven blev canoniceret. Hans Dag holdtes den 7 Jan. Meget høytidelig **Lands Lov.** For K. Christian V. almindelige Danske Lovs Publication, havde Siælland i Samfund med Laaland og Falster sin egen særdeles Lov, saavel i Borgelige som i Kirkelige Ting, den første given ved K. Waldem. I. den anden ved Biskop Absalon, paa Ringsted Lands-Ting Aar 1171.

Bielove. At Almuen i Siælland fordum haver haft og længe vedlige holdet adskillige halv Hedenske og halv Papistiske Bielove, Vedtægter og særdeles Lege, saasom den forargelige Fastelavens-Løben og andet detslige, sees af den første Evangeliske Biskops Dr. Petri Palladii adskillige Formaninger til Præsteskabet. Saa og i Hr. D. G. Zvergii Efterretning om det Siælendske Clerisie Cap. I. pag. 86. seqv. (46)

Fæe og Heste i Siælland. Creaturet falder i Siælland gemeenligen ikke slet saa stort og triveligt, som i de andre Provintzer, og det af den naturlige Aarsag, at de ellers fede og frugtbare Marke besættes med alt for umaadelig megen Tiltrek af Heste, Køer, Faar, Kalve, Sviin, Giæs ec. Formedelst Landmandens Begierlighed, efter en hastig liden Binding, da han haver Kiøbenhavn saa nær, og der er vis paa, at giøre al ting til Penge, være sig smaat eller stort.

Hertil kommer en anden Aarsag, som ogsaa i andre Henseende er skadelig, nemlig denne, at en Siælendsk Ager gemeenligen ikkuns faaer eet Aars Hvile, og da giver en slet felldes Mark. Paa nogle Steder begynder man nu, med god Fordeel, at indføre en bedre Oeconomie ved flere og mindre Markers Afdeeling, til længere Hvile og Græs-Rodens Udbredelse.

Det tredie Capitel

Om Siælends adskillige Skiebne, udi Ældre og nyere Tider.

Landets Skiæbne i ældre Tider. Om det merkværdigste som her i Landet haver tildraget sig, særdeles i fiendtlige Tider, forekommer adskilligt ved Stædernes Beskrivelse. Her vil jeg kun erindre saa meget i Almindelighed, at det ellefte Seculum (*).

(*) Man vil altsaa forbiegaae de ældste Tidens adskillige Krige og store Blodstyrtninger i Siælland, saasom K. Sigars og hans Søn Sigvalde (uden Tvivl tvende Siælendske Nesse-Kongers) adskillige Feldtslag mod den Norske Hagen, omtrent i det syvende Aarhundrede, da endogsaa Qvinde-Kiønnet greb til Vaaben og havde ikke liden Deel i den store Seyer, som endelig fulgte paa tvende Dages Dræbning. Adeo Sigari clades Sivaldiqve charitas promiseuos plebis animos incitabant, ut uter qve se bello sexus impenderet, nec certamen crederes sæmineis caruisse. Saxo Gram. Lib. VII. P. 133. edit. Stephan. Ikke mindre maa Siælends Uroe have været, ved Enden at det tiende Aarhundrede, da Svend Tiugskæg aabenbarlig rebellerede mod sin Fader K. HARALD BLAATAND, hvilken hastede med sin Krigs-Magt fra Jylland, til Issefiorden ved Roeskild, og her holdt en haard Trefning mod sin ugudelig Søn, men ved Palnetockes Forræderie, satte Livet til.

Var alle vore Provintzer, men særdeles (48) Siælland, meget fatal, formedelst de hedenske Venderes ideligen Indfald og Overlast. Anledningen gaves ved Borgelige Krige, i mellem de Danske selv, som forsøgte ideligen Konge-Skifter, og satte snart den eene, snart den anden Prinds af Kong Svend ESTRIDSENS talrige Posteritæt paa Thronen, ja omsider svækkede Riget ved at skifte Provintzerne imellem Kong KNUD, SVEND Grathe og WALDEMAR I. Dette gav Venderne i Pommeren og Meklenborg, god Leylighed til, ikke alene at gjøre Havet usikkert, men ogsaa paa alle Danske Øer at gjøre Landgang, og i en hast at udplyndre, ja omsider saa got som ødelegge Indbyggerne. For at opvække vpr Skiønsomhed paa Guds Velgierninger ved et fredeligt og ordentligt Regimente, og at vise de enfoldige til rette, som indbilde sig, gamle Tider vare lutter gyldne Tider frem for siden, vil jeg af den da levende SAX. GRAMMATICI Lib. XIV. Pag. 268. Anføre nogle Linier særdeles Siælland og de nærmeste Øer angaaende.

De Venders fiendtlige Overfald. ”Ved disse Tider, siger han, havde Søe-Røveriet taget saa stærk Overhaand, at der i den Østlige Deel af Dannemark, fra Vendsyssel af, indtil Eyder Strømmen, var gandske bart for Indbyggere paa Landet, og Jorden laae øde og udyrket. Paa den østre- og søndre Side i Siælland, var der hverken Frugt eller Korn paa Markerne, efterdi Landet paa disse Kandter, ingen Bønder havde, men Søe-Røverne opholdt sig der, ligesom det havde været deres Fæderne-Land. I Fyen vare kun gandske faae Indbyggere tilbage. Falster, som ikkun er lidet i Begreb, men havde tapre Indvaanere, værgede sig saaledes, at det tog kun liden Skade; thi, saasom de ikke kunde finde sig i at betale Skat og leve under andres Aag, holdte de Fienderne fra sig, enten med det gode

eller med Magt. Men Lolland, skjønt det er (49) større end Falster, maatte købe sig Fred til for Penge. De andre Øer vare blevne gandske ødelagte. Derfor forlod man sig hverken paa Vaaben eller Værge, Fæstninger eller Byer, men nedslog Pæle og Bielker allevegne i Havbugterne, for at hindre Søe-Røvernes Landgang. Da Kong Svend nu mærkede at Rigets Velstand, i den Henseende vaklede, ja var færdig at gaae til Grunde, og at han ikke ved sin egen Magt kunde beskytte det mod Søe-Røverie, satte han sig for at købe Hertug Henrich, som den Tid var en mægtig Fyrste, til at hjælpe sig med Venderne. Han lovede ham til den Ende 1500 Mark Sølv, hvilken Summa han ogsaa lod samle over alt i Riget og tilstille ham: Men Henrich var ikke saa nyttig, som læt at faae for Penge, holdt siden, da han havde faaet Penge, kun lidet af sit Løfte, være sig, at han enten ikke kunde eller ikke ville. ” Saavidt Saxo.

Land, Rygen legges under Siælends Stift. Denne Lande-Plage og aarlige Ødeleggelse fik ikke Ende, førend efter at Kong WALDEMARI I. tvende Rivaler vare døde, og han eene i Fred havde bestiget Thronen. Da var denne store Konge strax betænkt paa at dæmpe de Hedenske Vender, og tillige, efter Pavelig Commission, at sørge for deres Omvendelse til den Christlige Troe. Dette gik for sig ved adskillige seyerrige Expeditioner, for hvilke Erke-Biskop Absalon gemeenligen var Anfører, og derved tilveyebragte sit Roeskildske Stift den Krikelige Conqvête, som fulgte det endogsaa 100. Aar efter Reformationen, nemlig at Landet Rygen, in ecclesiasticis, sorterede under de Roeskildske Bisper. Udi disse Vendiske Krige, som varede nogle Aar, indlagde de Siælendske Sømænd og Soldater stor Priis, efter Saxonis igientagne Vidnesbyrd: de bleve ogsaa engang ved Byttes (50) Uddeelelse noget føyede af Erke-Bispen, deres Landsmand, hvorover andre Danske bleve dem misundelige. Siden heder det, Lib. XV. At, da Kongen befalede Absalon en vis vanskelig Expedition ved Sviine-Sund i Pommeren, havde han best Fortrolighed til sine Landsmænd. Vel ville han anføre Siælends Farerne og Skaaningerne, men med Jyderne ville han intet have at bestille, thi han vidste, at de ikke alene ville møvere sig over hans Anførsel, men ogsaa over Prinds Knuds Ungdom, hvorudi han ikke hellere spaaede feyl, siger SAXO.

Et Selskab af Søe-Riddere i Roeskild. Hos hannem er ogsaa videre at søge Beviis paa Siælends-Farnes Tapperhed, da de i Roeskild oprettede en egen Orden af Søe-Riddere, som hialp meget til at dæmpe Vendernes Søe-Røverie, og toge efterhaanden over 800 Skibe fra dem. Deres Flode var aldrig over 22 Skibe, forstaae smaae Roer-Skibe fra dem. Deres Anfører hedde Vetteemand. Deres Ordens Regler medførte blandt andet, at søge Skriftemaal og Afløsning hos Præsten, naar de gik til Søes, at sætte alle Christne Fanger paa frie Fod, og at bytte Rovet imellem sig, samt at gjøre de Roeskildske Borgere deelagtige deri, saavidt som disse og flere Landets Indbyggere forskaffede dem Underholdning, og hvad der behøvedes til deres aarlige Søe-Tog.

Almuens Oprør. I det trettende Seculo rebellerede de Siælendske Bønder, Anno 1256 mod Kong CHRISTOPH I. saaledes, at A. HVIDTFELD siger pag. 243 de løbe tilsammen med deres Køller og nedbrøde mange Slotte og Fæste med mange Herregaarde, derfor gjorde og Kong CHROSTOPHER et stort Slag med Bønderne og mange Hundrede af dem bleve slagne ved Læthræ-Broe. Dog kunde han ikke stille Almuen, (51) førend nogle Bisper og Riddere fore omkring Landet og lovede at afskaffe de store Besværinger, og holde Bonden ved Lov og Ret.

Nyt Oprør. Kort efter, nemlig Anno 1259, leed Siælland atter ikke uden Overlast, i Anledning af indbyrdes Ueenighed. Bisperne satte Riget i Band eller saa kaldet Interdict, og Kong CHRISTOPHER I. som betale dem med lige Mynt, havde Ont ved at begaae sig, særdeles da den Roeskildske Biskop Petr. Bang, ved Hielp af Fyrsten Jarmer fra Land-Rygen, en Dansk Basal, fik

Undsætning, og Almuen i heele Siælland saaledes blev oprørt mod hverandre indbyrdes, at det endelig kom ved Nestved til Feldtslag, i hvilket ikke mindre, end 10000 Bønder paa én Dag bleve nedlagte, og i alle Landets Egne øvet megen Vold og Tyrannie.

Overfald af Marsk-stigs Parthie. I det samme Seculo, særdeles Anno 1288, blev alle Siælandske Søe-Kyster tilføyet stor Vold og Overlast, af den fredløse Marsk-stigs Tilhængere, som tillige med deres Hielpere fra Norge, plyndrede, skiændte og brændte Helsingøer, Hveen, Møen, Skielskøer, Corsøer og Samsøe.

Overlast af de Holsteenske Panthavere. Ikke meget bedre var Siælunds Vilkaar i det fiortende Seculo, da Kong CHRISTOPH den Andens slette Huusholdning havde splittet Provintzerne, saasom et Bytte for fremmede Pandthavere, hvilke særdeles i Siælland, holdte ilde Huus, og bleve ikke bedre modtagne af Adelen, saavidt den kunde fordrive Magt med Magt. Mange Herregaarde og Kiøbstæder bleve indtagne og ødelagte med Mord og Brand, Bønderne dræbte og Creatureerne bortførte. (*) (52)

(*) En gammel Codex, under Navn af *Continuat. Chron, Siælland* siger A. D. 1343. Sialandia desolatur in pecoribus, tam a Danis, quam Allemannis & plures rustici truncantur ab insdem. Villa Köke comburitur et plura oppida defolantur. St Michels Aften skeede et stort Slag ved Flakke-Mølle, hvor mange bleve dræbte, og Hr. Boe Falk tagen til Fange. Siden den Tid, bleve Indbyggerne saa forbitrede paa de Holster, at de allevegne satte efter dem, og sloge én Nat 300 ihjel, hvorover de fremmede Giæster bleve forsigtigere, og holdt sig mere, end tilforn, inden deres Fæstninger, siger HVIDTFELD pag. 480.

Ligeledes af Danske Stæderne. Anno 1370, da Kong WALDEM. III. Var reist til Avignon, for at besøge Paven, besøgte Hanse-Stædernes Krigs-Magt imidlertid baade Siælland og Smaa-Landene, indtog Kiøbenhavn, Helsingøer og flere Stæder, ja holt saa ilde Huus, at Rigens-Raad med mange Løfter maatte lokke dem ud af Landet igien.

Grevens Feide en Borgerlig Krig. Udi den saa kaldte Grevens-Feide, eller efter Kong FRIDERICI I. Død, da Grev Christopher af Oldenborg stræbte at hente sin fangne Fætter, Kong CHRISTAN II. Af sit Fængsel, og at sætte ham paa Thronen igien, reiste sig atter stor Tvedragt i Siælland, som af begge Partier blev medtaget, og af Krigs-Folk plaget, indtil Kiøbenhavn oplodes efter langvarig Beleyring for Kong Christian III. Som bragte baade Land-Freden og Religionen i Sikkerhed. Men førend det kom dertil, maatte særdeles Adelstanden i denne og flere Provintzer, taale megen Vold og Overlast af Almuens Folk, som i disse Omstændigheder, søgte Hevn og haabede at see K. CHRISTIANS Fængsel aabnet. Herregaardene bleve ofte angrebne og deres Eyere maatte frelse sig ved Flugt, endogsaa naar de havde Grev Christoffs Leide-Brev, som dyre betaltes og dog ikke kunde hielpe. Saa gik det særdeles en Adelig Enke-Frue, hvis Skiebne Hvidtfeldt Tom. II. P. 1438. anføre til et Eksempel. (53) Hendes Navn var Fr. Anna Moenstrup, en meget agtet og æret Dame, som i tre Kongers Tid havde været Hoffmesterinde, og hvis Søn, Hr Holger Rosenkrands, blev i Slaget for Aalborg mod Skipper Clemments Parthie. Da Grev Christoffer den 20 Januarii 1535 indfandt sig paa Siælunds offentlige Landsting i Ringsted, og dertil havde indbudet hver Mand, for at begiere en almindelig Krgis-Styr, kom denne Frue frem med haarde Klagemaal med Grevens Tilhængere, som ikke holdt hans udgivne Leide. Herom taledes hun paa Tinget, med saadan Myndighed og Eftertryk, forestillende den almindelige Nød og Usikkerhed, at nogle Borgere fra Kiøbenhavn opvakte til Forbitrelse, glemte Fruens Kiøn og allermindst respecterede hendes

Adelstand, hvorfor de paa Tingstedet, ikke alene sloge hende ihjel, men endogsaa sønderhugge og parterede hendes Legeme. Det samme ville de have gjort ved hendes tvende medhavende Jomfruer, navnlig Anna og Sophia Glob, dersom ikke nogle af Grevens Hoftienere havde bortført og skiulet dem i Ringsteds Kirke-Taarn. Et Eksempel som viser, at den Democratiske Regerings indbildte Frihed, i visse Omstændigheder, hos os saavel som andre, haver ført største Usikkerhed og sand Tyrannie med sig. Denne Borgelige og heel blodige Krig styredes fornemmeligen ved de da mægtige Lybecker som, enten ved Kong Christians Løsladelse ville tilvende sig større friheder, eller og, naar Landet ved deres Hanseatiske Magt, var indtaget, sælge det ligesom andet Kiøbmands Gods, til Kong Henrich VIII. I Engeland. Saa siger den troeværdige Hr. A. Hvidtfeldt Tom. II. P. 1418 med Tillæg at de allerede havde faaet, som Haand-Penge, 20000 Daler. Udi samme forbund have de Lybske tilbødet at opdrage hannem Dannemark, (54) for en Summa Pendinge. De laante og finge paa Haanden 20000 Daler, og drømte dumdristige Kiøbmands Handel om heele Kongeriger, blev Grunden til deres og det Hanseatiske Selskabs Ruin, thi først svækkede de alle deres Kræfter paa at udruste Floder og Armeer, under Grev Christoffers Comando. Dernæst aabnede de Øynene paa den Danske Regering, som siden ikke forsømmede at klippe Vingerne paa disse stolte Kiøbmænd, at de ikke skulle flyve saa høyt.

Svenskens dobbelte Overfald i forrige Seculo. Hvad Trængsel denne saavel som andre Provintzer udstoed midt i forrige Seculo, da den Svenske Armee, fra Aar 1658 til 60, havde bemægtiget sig al Ting, Kiøbenhavn alene undtagen, er i saa frisk Hukommelse, at derom ikke meget tør mældes paa dette Sted. Siden haver, ved Guds Beskiermelse, ingen Fiende foruroeliget Siælland, skjønt det hart nok blev truet Anno 1700, da den unge Kong Carl XII. Af Sverrig gjorde Landgang ved Humle-Bek, men efter faa Ugers Forløb, gik tilbage, siden de Holsteenske Stridigheder, ved den Travendalske Fred, vare bielagte.

Siælandske Amters. Siælands Stift haver 18 Amter (*), nemlig 1 Kiøbenhavn, 2 Hirschholm, 3 Fredrichsbergs, 4 Cronborgs, 5 Roeskilde, 6 Jægerspriis, 7 Ringsteds, 8 Sorøes, 9 Antvorskovs, 10 Corsørs, 11 Callundborgs, 12 Draxholms, 13 Sæbygaards, 14 Holbeks, 15 Tryggevelde, 16 Vordingborgs Amt, hvilke udgiøre det egentlige Siælland: og hernæst tvende Øers Amter, nemlig 17 Møens, (55) og 18 Bornholms.

(*) Forstaae naar man antager Hirschholms og Jægerspriis Districter blandt Amternes Tal, som fordem ikke var brugeligt.

I disse Amter ere 35 Herreder eller Provstier som bære Navn af 1 Sokkelund 2 Smørum, 3 Ølstykke, 4 Liunge-Fredrichsborg, 5 Strøe, 6 Liunge-Cronborg, 7 Holboe, 8 Sømme, 9 Tune, 10 Ramsøe, 11 Voldborg, 12 Horns, 13 Ringsted, 14 Alsted, 15 Vester-Flakkebjerg, 16 Øster-Flakkebjerg, 17 Slagelse, 18 Ars, 19 Skipping, 20 Odds, 21 Løve, 22 Samsøe, 23 Merløse, 24 Tudse, 25 Stevns, 26 Farøe, 27 Bieverskov, 28 Baarse, 29 Hammer, 30 Tyberg, 31 Møens, 32 Bornholms Veste- 33 Sønder- 34 Nørre- 35 Øster-Herreder; og i disse Herreder findes 443 Kirker, 149 Herregaarde (*) 1240 Landsbyer, og Torper 643 eeneste Gaarde, men Kiøbsteder og Flekker, eller større og mindre Byer af det slags, som nye Kiøbstæds Frihed, ere 25 nemlig i Kiøbenhavn, 2 Hillerød, 3 Slangerup, 4 Friderichs Sund, 5 Helsingør, 6 Roeskilde, 7 Kiøge, 8 Ringsted, 9 Sorøe, 10 Skielskøer, 11 Korsør, 12 Slagelse, 13 Kallundborg, 14 Nyekiøbing, 15 Holbek, 15 Store-Heddinge, 17 Vordingborg, 18 Præstøe, 19 Nestved, (disse i Siælland alene) 20 Steege paa Møen, 21 Rønne, 22 Nexøe, 23 Hasle, 24 Svaneke, 25 Aakirke-Bye (disse 5 paa Bornholm) Eenlige-

Huuse, saasom Kroer-Huuse, Færge-Huuse, Fisker-Huuse, Skov-Huuse, Vang-Huuse ec. Over 1000. (56)

(*) Blandt disse Hovedgaarde ere nogle Friherlige og Adelige Stam.Huse, hvilke, hver paa sit Sted, skulle anføres. Af Lehn-Grev aber findes i denne Provintz fire, navnlig Holstenborg Lethreborg, Bregentved og Valløe. Det sidste tilhører nu en Stiftelse for Adelige Damer, med en Fyrstelig Abedinde, dog uden Afgang i sine Lehn-Grevelige Friheder.

Af denne Summariske Opregnelse sees, at Siælends Stift er en tæt beboet og med Indbyggere vel forsynet Provintz, endskiønt paa nogle Steder, særdeles de saa kaldte Overdrev, som fordum har havt Skov, og nu ere Fælleds-Marker, for endeel omkring liggende Landsbyer, uden Tvivl kunde tage imod mange flere, helst i saadanne Lands-Egne, hvor Bonden knap kand bestride sit Jordbrug og Hoverie, saa at den, som foretager sig enten Bygning eller andet Arbeyd af Betydenhed, ikke finder mange Daglønnere til sin Tieneste.

Fødte og Døde i Siælland. Tallet paa de Ægtefolk, som aarligen sammenvies i alle Stiftets Sogne, er 2800 til 3000 Par. Anno 1762, var det 2887. De, som aarligen fødes er imellem 9 og 10000, men de som døde, ligesaa, formedelst Kiøbenhavns mange døde. I bemelte Aar 1762 fandtes ikkuns 9260 fødte, mod 11300 døde, men det sidste Tal var usædvanlig stort af den anledning, at i Kiøbenhavn grasserede en heftig Sygdom særdeles blant de fra Holsten tilbagekomne Norske Tropper, som i Hobetal bleve bortrevne af Blodgang og anden smitsom Syge. Sædvanligen eller naar ingen heftig Sygdom grasserer, døde i denne Stad 2800 til 3000, som er omtrent en tredie Deel af Siælends døde, og uden for Kiøbenhavn fødes i Stiftet, geemeenlig 4 á 500 flere end der døde, undtagen naar Børne-Kopper eller anden Syge grasserer. Hr. D. ANT. FRIDR. BÜSCHING beretter i sin Neu Erdbeschribund Tom. I. p. 35, at Anno 1752, da han her opholdt sig, var blant de dødes Tal i Siælland 50, som havde levet over 80 til 90 Aar; 22 over 90 til 100 Aar; og 9 over 100 til 106 Aar, hvilket tilligemed det, som blev anført, efter Hr. von JUSTI hans Observation, giver tilkiende, at den Siælendske Luft er ikke at regne for usund.

P. S. Da hans Høyærværdighed Hr. Biskop HARBOE haver haft den Godhed at meddele mig en tilforladelig Lister over alle Ægteviede, fødte og døde i de sidst afvigte 10 Aar, udi Siælends Stift, Bornholm undtagen, vil jeg føye den hertil.

Fortegnelse over Ægteviede, Fødte og Døde i

Kiøbenhavn og Siælends Stift fra Aaret 1753

Til 1762 inclusive.

Aar	Copulerede	Fødte			Døde		
		Drenge	Piger	Summa	Mandfolk	Qvindfolk	Summa
1753	2696	51525	4880	10032	4556	4140	8696
1754	3052	5319	5163	10482	4652	4107	8759
1755	2888	5154	5198	10352	5210	4852	10062
1756	2651	5310	4978	10288	5183	4931	10114
1757	2702	5151	4999	10150	5894	5351	11245
1758	2525	4616	4472	9088	6462	5796	12258
1759	2921	4307	4063	8370	5773	5423	11196
1760	2752	4985	4560	9545	5319	4695	10024
1761	2759	4936	4645	9581	4317	3864	8181
1762	2887	4746	4514	9260	6273	5027	11300

Af denne Fortegnelse sees, at i dette decennio, have de fem første Aar haft en god Deel flere fødte end døde, men de sidste fem Aar derimod fleere døde end fødte. Aarsagen maa søges i Tidernes ulige Omstændigheder. (58). Et mindre Tal maatte fødes, efterdi mange Regimenter som tilforn vare indqvarterte i Kiøbenhavn og andre Siælandske Byer, da laae i Holsten, ligesom nogle tusende Matroser med Floden vare udcommanderte. Ikke destomindre var dog de dødes Tal tillige større, deels ved Børne-Kopper og anden grasserende Sygdom, særdeles i de tvende sidste Aar, deels maaskee ogsaa fordi at fra det ved Krigen foruroeligede Tydskland, havde indfundet sig flere Fremmede, af hvilke nogle her endede deres Dage.

Her hos agtes at 2 til 300 Børn som aarlige fødes i Løndom, ikke anføres paa Listerne.

